

Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet

Gjennomgang av kurs- og informasjonsvirksomhet om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole

En supplerende kartlegging

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet

**Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet**

11/ 2015

Postadresse

Postboks 2233
3103 Tønsberg

Besøksadresse

Stensberggaten 27
0170 Oslo

Sentralbord: 466 15 000

ISBN: 978-82-8286-263-9

Bestilling/nedlastning: bufetat.no/bestilling

Illustrasjonsfoto: Tine Poppe

Sammendrag

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) har, gjennom kartlegging av informasjonsarbeidet i barnehage og skole om vold og seksuelle overgrep, funnet et fragmentert felt. Det er store variasjoner mellom barnehager/skoler og kommuner når det gjelder hvilken informasjon elevene mottar. Forøvrig finnes det, i dagens organisering, et betydelig potensiale for videreutviklingen av systemer for distribusjonen av informasjon om vold og seksuelle overgrep. Gjennom intervjuer med aktører i alle ledd i barnehage- og skolevirksomhet har det tegnet seg et bilde av hvordan voldsrelatert informasjonsarbeid foregår. I samtaler med sosial-pedagogiske rådgivere, skolehelsetjenesten og ledelsen på de utvalgte skolene har vi fått en oversikt over utbredte praksiser knyttet til voldsrelatert informasjonsarbeid. Vi har sett informasjonen i lys av korrespondanse med skoleeier (her: kommune og fylkeskommune) og fylkesmann.

Funnene i vår kartlegging indikerer at informasjons- og kursvirksomheten om vold i barnehage og skole består av et vidt spekter av metoder og strategier. Skoleinterne instanser som skolehelsetjenesten, sosial-pedagogisk rådgivningstjeneste og lærerens undervisning står for mye av informasjonen knyttet til vold som elever i norske skoler møter (jf. kap 3.4). I barnehage er det hovedsakelig de pedagogiske lederne som bedriver informasjonsarbeid om voldsrelaterte problemstillinger (jf. kap 3.3). Informasjonen som barn og unge får er avhengig av de ansattes kompetanse, interesse, aktuelle problemstillinger lokalt, regionalt og nasjonalt, og fysisk nærhet til kompetanseinstitusjoner som driver med kursvirksomhet og kompetanseheving (Nasjonale sentre, kompetanseinstitusjoner etc.). Barnehageledere, skoleledere, sosial-pedagogiske rådgivere og skolehelsetjenesten i feltet beskriver informasjonsvirksomheten som tilfeldig, og avhengig av engasjement hos enkeltpersoner i ledelsen eller personalet. Vi finner at «tilfeldighet» også ser ut til å prege arbeidet med informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep, på kommunalt-, fylkeskommunalt- og fylkesmannsnivå (jf. kap 3). Også på statlig nivå fremstår informasjonen til barn og unge om vold og seksuelle overgrep, og veiledning til barnehager og skoler om hvordan informasjonsarbeidet bør foregå, som lite systematisk (jf. kap 2 og 3). Det eksisterer derfor et behov på feltet for en helhetlig tenkning og organisering av innsatser med formål å utstyre barn og unge med kunnskap om vold og seksuelle overgrep.

Anbefalinger for å styrke informasjonsarbeidet om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole

Bufdir har følgende seks anbefalinger for videreutvikling av et godt faglig og strukturelt forankret opplæringstilbud til barn og unge om vold og seksuelle overgrep:

Faglig anbefaling 1.

a) Bufdir foreslår å styrke kunnskapsgrunnlaget omkring informasjonsvirksomhet som forebyggende innsats og virkninger av informasjon til barn og foresatte om vold og seksuelle overgrep. Kunnskapsgrunnlaget bør benyttes i utviklingen av anbefalinger for organiseringen av voldsforbyggende informasjonsarbeid i barnehage og skole.

b) Bufdir foreslår å videreutvikle den faglige standarden for undervisningsopplegg (se tabell 1) som kan bidra til å kvalitetssikre barnehage- og skolebaserte opplæringsprogrammer.

Faglig anbefaling 2.

Bufdir foreslår en styrking av kunnskap om- og trening i å snakke med barn og unge om vold og seksuelle overgrep i lærerutdanningene og i utdanningene for andre yrkesgrupper (f.eks.

pedagogisk psykologisk tjeneste, skolehelsetjenesten, spesialpedagogikkutdanningene, barne- og ungdomsarbeider) i barnehage og skole.

Faglig anbefaling 3.

Buudir foreslår en styrking av kunnskapsgrunnlaget om implementering av voldsforbyggende innsatser i barnehage og skole. Dette innebærer en utforskning av betydningsfulle faktorer på statlig nivå, fylkeskommunalt og kommunalt nivå, enhetsledelsesnivå og ansattnivå for vellykket implementering av nødvendige innsatser. Dette kunnskapsgrunnlaget vil kunne benyttes i utviklingen av en overordnet strategi for voldsforbyggende informasjonsarbeid i barnehage og skole.

Faglig anbefaling 4.

- a) Buudir foreslår å utvikle en veileder som strukturerer informasjonsarbeidet: «Fra barnehage til russetid». Veilederen bør inneholde anbefalinger om hva barn må få av informasjon om vold og seksuelle overgrep på ulike tidspunkter i opplæringsløpet. Denne bør utvikles med utgangspunkt i det kunnskapsgrunnlaget som i dag foreligger, og den bør videreutvikles og oppdateres når kunnskapsgrunnlaget er styrket (Jf faglig anbefaling 1).*
- b) Buudir foreslår å utvikle retningslinjer til barnehage- og skoleledelse for organisering av enhetens voldsforbyggende informasjonsvirksomhet. Disse bør utvikles med utgangspunkt i det kunnskapsgrunnlaget som i dag foreligger, og de bør videreutvikles og oppdateres når kunnskapsgrunnlaget er styrket (Jf faglig anbefaling 1).*
- c) Buudir foreslår utvikling av tilpasset informasjon om vold og seksuelle overgrep til segmenter av befolkningen med behov for språktilpasset/pedagogisk tilpasset innhold, særskilt barn med samisk morsmål og barn med fysiske og/eller psykiske funksjonsnedsettelse.*

Faglig anbefaling 5.

Buudir foreslår utvikling av distribueringsstrategi for tilgjengeliggjøring av informasjon (jf anbefaling 4 a, b, c) til dem som jobber med- og i barnehage og skole på eiernivå, ledelsesnivå og utøvernivå (lærer, skolehelsetjeneste, rådgiver).

Faglig anbefaling 6.

Informasjonsvirksomhet om vold og seksuelle overgrep til barn og unge er i liten grad forankret i lover, forskrifter, ramme- og læreplaner. Buudir anbefaler en tydeliggjøring av innhold og rolleforpliktelser i informasjonsvirksomheten om vold og seksuelle overgrep for å sikre barn og unge tilstrekkelig og likeverdig opplæring om vold og seksuelle overgrep.

Buudir vil med bakgrunn i redegjørelsen for anbefalingene (se kap. 4) presentere et forslag som skisserer en måte å besvare behovene knyttet til anbefaling 2, 4 og 5 formulert over. Arbeidstittel på skissen er Voldsboksen og vil kunne imøtekomme problemstillinger på feltet. Forslaget vil blant annet konstruere en «bro» mellom udir.no, Buudirs nettsider om vold i nære relasjoner og barnevernssider som vi anser som nødvendig i utviklingen av barnehagers og skolers voldsforbyggende arbeid (se kap.4.3.1) .

Innhold

Gjennomgang av kurs- og informasjonsvirksomhet om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole

En supplerende kartlegging

1	INNLEDNING OG BAKGRUNN	8
1.1	Rapportens inndeling	10
1.2	Målsettinger	10
1.3	Metodiske strategier	11
1.3.1	Utvalg	11
1.3.2	Begrensinger ved prosjektdesignet og i datamaterialet	13
1.3.3	Anonymitet	13
1.3.4	Avgrensning og begrepsavklaring	13
1.3.4.1	Om vold	13
1.3.4.2	Barns psykososiale skole- og barnehagemiljø	14
1.3.4.3	Direkte og indirekte informasjons- og kursvirksomhet	14
1.3.4.4	Om kompetanse	15
2	LOVERK OG RETNINGSLINJER FOR VOLDSRELATERT INFORMASJONSARBEID I BARNEHAGE OG SKOLE	16
2.1	Barnehageloven, rundskriv og rammeplanen	16
2.2	Læreplan i skolen og opplæringsloven	17
2.3	FNs konvensjon om barns rettigheter	18
2.4	Mandater og forbindelseslinjer i styrings- og forvaltningsnivåer	18
2.5	Sammenfatning	21
3	PRAKSISER I INFORMASJONS- OG KURSVIRKSOMHET I BARNEHAGE OG SKOLE KNYTTET TIL VOLD OG SEKSUELLE OVERGREP	22
3.1	Sivil sektor	22
3.2	Praksiser i barnehage og skole	24
3.2.1	Barnehage	24
3.2.2	Skole	26
3.2.2.1	Vold som tema i og utenfor undervisningen	26

3.2.2.2	Om kompetanse og kompetanseheving	27
3.2.2.3	Skolehelsetjenesten	28
3.2.2.4	Sosialpedagogisk rådgiving.....	29
3.2.2.5	Skole-hjemsamarbeid.....	30
3.2.2.6	Kommunen og fylkesmannens rolle	30
3.3	Ressurshefter og infomateriell.....	31
3.4	Hvor henvender ansatte i barnehage og skole seg for informasjons- og kurstilbud?	31
3.5	Forebyggingsmodeller.....	32
3.6	FUB og FUG	33
3.7	Elevorganisasjonens perspektiv.....	33
3.8	Avsluttende oppsummering og vurdering	34
4	PRESENTASJON AV BUFDIRS ANBEFALINGER OG GRUNNLAG FOR ANBEFALINGER	37
4.1	Mot en kunnskapsbasert opplæring.....	37
4.2	Kompetanse om vold hos ansatte i barnehage og skole.....	38
4.3	De offentlige myndigheters ansvar- Organisering og forankring av voldsinformasjonsarbeidet	38
4.3.1	En ressursboks for barnehage og skole	41
	VOLDSBOKSEN	42
	Innhold i skoleboksene	42
	Forutsetninger	44
5	Etterord	45
6	Referanseliste.....	46
6.1.1	Nettressurser	46

1 INNLEDNING OG BAKGRUNN

Hvis barn vet at de har en rett til ikke å bli slått eller utsatt for seksuelle overgrep, vil de lettere kunne protestere. Mange barn tror jo at verden er slik. Malala visste at hun hadde rett til å gå på skole, derfor protesterte hun. Og se hvilke følger dette har fått! Barns rettigheter vil i langt større grad bli respektert når barna selv er klar over at de har disse rettighetene.

Barnerettsforkjemper og professor Lucy Smith

FNs bærekraftsmål for de neste 15 år (2015-2030) inneholder et mål om å avskaffe vold mot barn. Det finnes i dag barn og unge i hver barnehage og alle klasserom som er rammet av vold. Om det er rus i hjemmet, omsorgssvikt, fysisk og psykisk vold i nære relasjoner, mobbing, vold fra kjæreste, sosial begrensning i alvorlig grad eller vitne til vold i hjemmet så har alle barn og unge rett til vern mot vold. I følge barnekonvensjonen innebærer barns rett til vern mot vold også retten til kunnskap om barnekonvensjonens innhold, og staten stilles ansvarlig for opplæringen. Barnehage og skole innehar således en sentral rolle i det voldsforbyggende informasjonsarbeidet som skal rettes mot barn og unge (se også Glad et al. 2010:20-21, Øverlien & Sogn 2007:12, Lohne 2015:5-6).

Bakgrunnen for denne rapporten er Regjeringens strategi for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017): «Barndommen kommer ikke i reprise». I tiltak 2 i strategien er det formulert at «*Dagens informasjons- og kursvirksomhet om vold og seksuelle overgrep som er rettet mot barnehager og skoler, skal gjennomgå med tanke på om programmene og metodene har tilsiktet effekt. Det nedsettes en ekspertgruppe som får i oppdrag å lage en rapport til departementene. Resultatene skal danne grunnlag for utvikling av et enhetlig opplegg med sikte på videreføring av gode programmer og metoder.*» Derest følger Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017): «En god barndom varer livet ut». I tiltak 23 A er det formulert at «*En gjennomgang av informasjons- og kursvirksomhet som foregår i barnehager og skoler, skal legges til grunn for kvalitetssikring av informasjonen som gis til barn og ungdom.*» RVTS Sør fikk overnevnte tiltak 2 i oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir). Oppdragets utforming fordret en kartlegging av undervisningsprogram på feltet, en vurdering av programmene og anbefalinger knyttet til utvikling av gode undervisningsopplegg. Med tildelingen fulgte ansvar for opprettelse av ekspertgruppe, som i regi av RVTS Sør, var ansvarlige for å vurdere programmene. I RVTS Sørs rapport fremstilles 18 opplegg, som gjennom kurs og informasjonsvirksomhet i barnehage og/eller skole, skal forebygge vold og seksuelle overgrep mot barn (Lohne 2015). Som følge av inklusjonskriteriene, formulert av RVTS Sør og ekspertgruppa, ble seks undervisningsopplegg vurdert med hensyn til metoder for opplæring. Et viktig resultat fra RVTS Sør sitt arbeid er «Kriterier for et godt undervisningsopplegg om vold og seksuelle overgrep» (tabell 1).

Tabell 1

Kriterier for et godt undervisningsopplegg om vold og seksuelle overgrep

Kriteriene er utviklet på bakgrunn av samarbeid og drøftinger mellom RVTS og ekspertgruppen i prosjektet og er forankret i forskning og norsk lovgivning.

GRUNNSPØRSMÅL	Er programmet beskrevet med kunnskapsmål, handlingsmål, pedagogisk metode og teorigrunnlag? Er programmet gratis? Varighet? Interne eller eksterne undervisere? Tilgjengelighet og for hvem? Hvem er ansvarlig for programmet?
PRINSIPPER FOR GJENNOMFØRING	Inkluderes moment som kan redusere frykt og forvirring? Er informasjonen aldersadekvat og utviklingsadekvat? Foreldreinvolvering? Er programmet basert på respekt for barna/ungdommene? Fins momenter som inkluderer barn/unge i dialog og deltakelse? Gjennomføres det av voksne som barna har tillit til og som fins i barnas hverdag? Har den som gjennomfører programmet tilgang til utenforstående ekspertise?
KUNNSKAPSMÅL	Er temaet vold eller overgrep? Fører undervisningen til styrking av barnets beredskap mot vold og overgrep? Bli ansvar adressert? Hvem har ansvaret for volden og overgrepene? Fins der informasjon om overgrep fra jevnaldrende/andre barn og unge? Vold og overgrep som kjønnsproblem, er kjønnsperspektivet synlig i noen form? Bli det gitt info om Barnekonvensjonen, om vold og overgrep som rettighetsspørsmål? Gis det kunnskap om hva som skjer etter avdekking? Om sekundærforebygging?
HANDLINGSMÅL	Opplysning om muligheter for å få hjelp? Bygger programmet på forståelse av barn som både offer og aktør? (i offerskap fins det aktørskap). Inkluderer det et syn på barnet som handlende og aktivt? Styrker programmet aktørskapet? Underbygger informasjonen som gis, barn og unges egen handlingskompetanse? Presenteres handlingsalternativ?
<p><i>Når det gjelder faglige prinsipper for undervisning i vold og seksuelle overgrep, så er det et overordnet mål at elevene skal få tilstrekkelig kunnskap om egen kropp, om å forstå hva som er overgrep og å kunne melde i fra dersom overgrep finner sted. Vi anser det som overordnede pedagogiske prinsipp at en aldersadekvat undervisning skal dempe frykt og forvirring gjennom å fremme denne type kunnskap.</i></p>	

(Lohne, 2015:21)

Bufdir anser kriteriene som et godt utgangspunkt og rammeverk for videreutvikling av en «faglig standard» for undervisningsopplegg som bør løftes og gjøres relevant for informasjonsarbeid som gjøres i skole og barnehage. RVTS Sør rapporterer at:

«Prosjektarbeidet har gitt innblikk i at mange skoler og skoleeiere løser sitt undervisningsansvar om vold og seksuelle overgrep, ved å henvende seg til eksterne tilbydere av undervisningsopplegg,

for å oppfylle kompetansemålene i læreplanene. Slike undervisningsopplegg blir i hovedsak tilbudt av lavterskeltilbud som krisesentre og sentre mot seksuelle overgrep og av deres interesseorganisasjoner. Vi finner også humanitære organisasjoner som Redd Barna, Norske Kvinners Sanitetsforbund og Lions Quest blant tilbyderne.» (Lohne, 2015:6-7)

Buudir vurderer RVTS Sør sin kartlegging av undervisningsprogrammer og opplegg som noe mangelfullt med hensyn til oppdraget i tiltaksplanen. Som følge av RVTS Sør sin metodologiske fremgangsmåte (*tekstanalyse*, ibid:15) begrenser kartleggingen seg til å kun kunne si noe om intensjoner i voldsinformasjonsarbeidet i barnehage og skole. Metoden egner seg ikke til å gjennomgå praksiser, utfordringer og potensialer i informasjon- og kursvirksomhet i barnehager og skoler. I rapporten fremstilles ikke omfanget av barnehagers og skolars bruk av eksterne tilbydere på vold og seksuelle overgrep, og det beskrives ikke andre undervisningsverktøy, metoder og aktører som er sentrale på feltet. Buudir har derfor funnet det hensiktsmessig å gjennomføre en supplerende kartlegging av feltet.

1.1 Rapportens inndeling

Denne rapporten er strukturert som følger: I første del presenteres formål med kartleggingen og en redegjørelse for metodiske strategiene valgt. I del to løfter vi frem de juridiske rammeverkene og organiseringen av rammene for informasjon til elever og barnehagebarn om vold og seksuelle overgrep. I del tre skisseres praksiser i, og organisering rundt, arbeidet med informasjon om vold og seksuelle overgrep i grunn- og videregående skole og barnehage. Praksiser og tendenser i informasjonsarbeidet som vi har lokalisert i barnehage- og skolesammenheng vil i del fire drøftes med hensyn til videreutvikling og styrking av arbeidet med informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep. Avslutningsvis presenterer vi, med bakgrunn i redegjørelsens for anbefalingene, et forslag som skisserer en måte å besvare anbefaling 2, 4 og 5 på. Arbeidstittel på skissen er «Voldsboksen» og vil kunne imøtekomme problemstillinger på feltet.

1.2 Målsettinger

Buudir utarbeidet tre målsettinger med den supplerende kartleggingen av voldsinformasjonsarbeid i barnehage og skole. 1: Vi ønsket å få innsikt i sentrale problemstillinger som oppstår i forbindelse med informasjonsarbeid om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole. 2: Vi ville få innsikt i hvilke erfaringer de ulike aktørene har med informasjonsarbeid om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole. Aktører som er vurdert som relevante i denne sammenheng er lærere, rådgivere, barnehageansatte, skolehelsetjenesten, barnehageleder, skoleadministrasjon, skoleeier, fylkesmann, og organisasjoner i sivil sektor. 3: Vi ønsket vi å kartlegge de ulike verktøyene som blir benyttet av barnehager og skoler. For å nå disse målsetningene tok Buudir utgangspunkt i følgende spørsmål:

1. *Hvilke informasjonstiltak er integrert i barnehage og skole? (eksempelvis hva er en del av læreplanen, skolehelsetjenesten, og hva kjøpes inn/hentes inn fra eksterne aktører?)*
2. *Er det visse typer vold som får prioritet i barnehage og skole?*

- 2.1. *Hvordan påvirker dette strategier og fremgangsmåter tilknyttet informasjonsarbeid om temaene?*
3. *Hvilke voldstyper faller utenfor de eksisterende tilbudene unge møter i barnehage og skole?*
4. *Hvilke sammenhenger finnes mellom erfaringene til de som jobber direkte med barna, og skoleledelse, skoleeier og fylke?*
5. *Brukes informasjonsmateriell aktivt og systematisk i den enkelte barnehage og skole og hvilket informasjonsmateriell benyttes?*
6. *Er organisasjoner og tiltakene fra sivil sektor tilstede hos vårt utvalg barnehager, skoler og kommuner?*
 - 6.1. *Hvilke utfordringer erfarer sivil sektor?*

1.3 Metodiske strategier

Bufdir sin supplerende kartlegging av informasjons- og kursvirksomheten som foregår i barnehage og skole om vold og seksuelle overgrep hadde en tidsramme på tre måneder. Fremgangsmåte ble utformet med utgangspunkt i spørsmålene presentert over. Målsettingen om å få grep om hovedtrekk ved informasjonsarbeidet om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole har vært ledende for de metodiske valgene for utførelsen.

1.3.1 Utvalg

Vi valgte ut fire fylkeskommuner i ulike regioner. I hver fylkeskommune valgte vi ut en kommune. De fire kommunene er valgt ut i fra kriterier om variasjon i innbyggertall; den minste kommunen i et fylke, den største i et fylke, en med stor by og en med mellomstort folketall. I hver kommune valgte vi ut én tilfeldig barnehage og én tilfeldig skole. I tillegg, spredt utover de fire kommunene, har vi vært i kontakt med tre videregående skoler, en privat barnehage og en grunnskole for barn med funksjonsnedsettelse. Inkludert i det totale utvalget er samisk barnehage og skole, skole med stort antall elever med annen minoritetsbakgrunn, barneskole, ungdomsskole og kombinert ungdomsskole og videregående samt en videregående skole med linje for elever med utviklingshemming.

Vi har totalt intervjuet 35 personer; fire sosial-pedagogiske rådgivere, fire skolehelsesøstre, tre rektorer/inspektører, tre lærere, fire barnehageledere, samt en leder for oppvekstsenter med ansvar for barnehage og grunnskole. Vi intervjuet tre barnehage- og skoleansvarlig på bydels-/kommunenivå, to skoleansvarlige på fylkeskommunenivå og en representant for barnehage og skole hos fylkesmennene. Private barnehager utgjør 50 % av norske barnehager¹. En privat barnehage er representert i utvalget. Ingen private grunnskoler, private videregående skoler eller private eiere av barnehager eller skoler er representert. Vi har vært i kontakt med representanter for elevorganisasjonen, ungdomsrådene og foreldreutvalget for barnehage og skole. Elevorganisasjonens perspektiv er representert. FUB og FUG har uttalt seg om informasjon i skolen om vold og seksuelle overgrep. Vi har også snakket med tre elever og fire organisasjoner i

¹ <http://utdanningsspeilet.udir.no/innhold/kapittel-1/1-2-barnehager/>

sivil sektor som driver med informasjon om vold og seksuelle overgrep i barnehage og /eller skole.

Vi gjennomførte semi-strukturerte intervjuer med sentrale aktører. De fire første intervjuene ble utført på skoler (skolehelsetjeneste, to sosialpedagogiske rådgivere og en rektor, en organisasjon i sivil sektor og elevorganisasjonen) og hadde varighet på 45 minutter til 1,5 time. Disse første intervjuene la grunnlaget for de videre telefonintervjuene med hensyn til tematikker og strukturen på samtalene. De resterende var telefonintervjuer med 45 minutters varighet. Totalt har vi utført 25 timer med intervjuer. Intervjuene vi gjennomførte med representanter for skoleledelsen, sosialpedagogiske rådgivere og skolehelsetjenesten var fleksibelt strukturert. Gjennom intervjuprosessen har vi vært bevisste på å la informantene få rom til å trekke frem momenter de synes er viktig, samtidig som vi har vært opptatt av å dekke de mest sentrale temaene skissert i 1.1 målsettinger. Underveis som en forståelse av feltet har utviklet seg har vi hatt fokus på å søke informasjon som kan avkrefte denne forståelsen. Denne metodikken bidrar til å øke reliabiliteten i kartleggingen (Steward 2007).

De ansatte i barnehagene ble invitert til å besvare en elektronisk spørreundersøkelse om å prate med barn om vold. Vi ønsket å få indikatorer på hvor ofte barna møter på ulike voldstematikker i barnehagehverdagen. Spørreundersøkelsen ble sendt til barnehagelederne vi intervjuet med oppfordring om videresending til barnehagenes øvrige personal. Vi har fått 12 besvarelser fordelt på fem barnehager². Vi spurte om de ansatte i barnehagen i løpet av det siste året hadde snakket med noen av barna om vold. Vi la frem begrepene presentert i tabell 2. Deretter ble de ansatte bedt om å krysse av på de temaene de hadde snakket med barna om gradert etter frekvens. Besvarelsene blir benyttet i kapittel tre for å belyse praksisene i barnehagehverdagen.

Tabell 2

1. Vold	2. Fysisk tvang i barnehagen
3. Vold hjemme	4. Å mobbe andre barn
5. Å bli mobbet av andre barn	6. Å bli mobbet av voksne
7. Diskriminering	8. FGM/omskjæring
9. Alvorlige begrensinger av barnets/barns frihet	10. Rasisme
11. Tvangsekteskap	12. Psykisk vold i hjemmet
13. Seksuelle overgrep fra voksne	14. Seksuelle overgrep fra jevnaldrende
15. Sex og reproduksjon	16. Å bli slått hjemme
17. Barnets kropp og grensesetting	18. At voksne ikke har lov til å slå barn
19. Når foreldre går fra hverandre/skilsmisser	20. Barns rett til medbestemmelse
21. Barns rettigheter og FNs barnekonvensjon	22. Å være vitne til vold i hjemmet
23. Sosiale medier; mobbing og sikkerhet	24. Annet (beskriv gjerne i kommentarfeltet under)

² Av ukjent antall utsendte. Fem barnehageledere ble oppfordret til å sende e-skjemaet til sine ansatte.

1.3.2 Begrensinger ved prosjektdesignet og i datamaterialet

Datamaterialet tegner et bilde av sentrale tendenser i informasjonsprosessene i barnehage og skole knyttet til vold og seksuelle overgrep. Kartleggingen kunne vært mer omfattende dersom tidsrammene hadde vært større. En grundigere utforskning av kommunenes forståelse og arbeid med tematikkene kunne vært fruktbart. En grundigere kartlegging av de effekter Sjumilssteget³, Modellkommuneforsøket⁴, Tidlig Inn⁵ og andre forebyggende innsatser presentert i denne rapporten, antas å ha kunne bidratt ytterligere med kunnskap om hvordan forankring av voldsinformasjonsarbeidet i barnehage og skole på kommunalt, fylkeskommunalt, hos fylkesmann og i direktoratene kan gjøres. På tross av dette vurderer vi kartleggingen som tilstrekkelig i henhold til formålet og godt egnet til å peke ut sentrale problemstillinger i arbeidet med heving av barn og unges kompetanse på vold og seksuelle overgrep. Spørreundersøkelsen blant ansatte i barnehage representerer et lite antall og er ikke egnet til å si noe om i hvilken grad ansatte i norske barnehager snakker med barna om vold og seksuelle overgrep. Derimot korresponderer svarene gitt i undersøkelsen med besvarelsene gitt i intervjuer på ledernivå (barnehageleder) og kommune/bydelsnivå, og er egnet til å indikere sammenhenger mellom kommunenivå, ledelse i barnehagen og de øvrige ansatte med hensyn til fokus på vold og seksuelle overgrep.

1.3.3 Anonymitet

Alle informanter er anonymisert. Formålet med kartleggingen har vært å få innblikk i generelle tendenser i informasjonsarbeidet om vold og seksuelle overgrep rettet mot barn og unge i barnehage og skole. Derfor er opplysninger om hvilken skole, barnehage, kommune/bydel og fylkeskommune informanten har tilknytning til av liten betydning. Også det begrensede utvalget, kombinert med store forskjeller i hver virksomhet krevde en anonymisering, også av steds-/virksomhetstilhørighet.

1.3.4 Avgrensning og begrepsavklaring

1.3.4.1 Om vold

Tabell 3

1.	Fysisk tvang i barnehagen/skole/institusjon
2.	Online utnyttelse fra voksne og barn
3.	Å bli mobbet av andre barn
4.	Kjønnslemlestelse
5.	Å bli mobbet av voksne
6.	Alvorlige begrensinger av barns frihet
7.	Krenkelser (Barn som tolk, konflikter i samlivsbrudd)

³ <http://www.sjumilssteget.no/>

⁴ <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/evaluering-av-modellkommuneforsoket/id105858/>

⁵ <http://www.tidligintervensjon.no/Global/Infobrosjyre%20Tidlig%20inn.pdf>

Tiltaksplanen «En god barndom varer livet ut» handler om vold i nære relasjoner. Voldsbegrepet og «vold i nære relasjoner» rommer store variasjoner. Bufdir har i denne kartleggingen benyttet en definisjon av begrepet «nære relasjoner» som inkluderer vold i og utenfor hjemmet. Med utgangspunkt i kompetansen Bufdir og Seksjon for voldsforebygging har på vold utarbeidet vi ved prosjektstart en liste over et detaljert voldspekter som skulle fungere veiledende i samtalene med aktørene. Listen var ikke ment å være uttømmende, men heller åpne for refleksjoner og assosiasjoner i intervjuene. I forlengelse av

voldsspekteret i tabell 3 har overgriperen blitt forstått som: foreldre, foresatte, nær familie, søsken, utvidet familie, jevnaldrende/andre barn i skole/fritid/nærmiljø/nabolag, barn og voksne i omgangskrets, institusjonsansatte, lærere, barnehagepersonale og fritidsledere. Systemisk vold som fattigdom, diskriminering, mangel på rettmessige tjenestetilbud inkludert forhold i samfunnet er faktorer som påvirker foreldres vold mot barn (NKVTS 2010:10) og er også inkludert. I det videre vil begrepet vold/vold og seksuelle overgrep brukes som en henvisning til alle de overnevnte voldskategoriene.

8.	Tvangsekteskap
9.	Fysisk vold fra jevnaldrende
10.	Psykisk vold i hjemmet
11.	Fysisk vold hjemme
12.	Diskriminering
13.	Rasisme
14.	Seksuelle overgrep fra voksne
15.	Sosiale medier; mobbing
16.	Seksuelle overgrep fra andre barn inkludert søsken
17.	Å være vitne til vold i hjemmet
18.	Å være utsatt for rus i hjemmet
19.	Systemvold; mangel på berettiget hjelpetilbud etc.

1.3.4.2 Barns psykososiale skole- og barnehagemiljø

I definisjoner av barns psykososiale læringsmiljø er det bred enighet om at begrepet må romme mer enn barnas skolehverdag. Skolevei, hjem og fritidsarenaer har i like stor grad betydning for elevens/barnets forutsetninger for å lære og for å trives (Rundskriv Udir-2-2009: Kommentar til § 22-2, Øverlien & Sogn 2007:12, NOU 2015:2). Bufdir legger denne definisjonen til grunn i denne rapporten, og barns «psykososiale barnehage- og skolemiljø» forstås som del av, og avhengig av barnets psykososiale miljø utenfor skole og barnehage.

1.3.4.3 Direkte og indirekte informasjons- og kursvirksomhet

I denne kartleggingen har vi inkludert informasjonsarbeid og kursvirksomhet som både indirekte og direkte retter seg mot elever og barnehagebarn. I behandlingen av voldsrelatert informasjonsarbeid rettet mot barn og unge er barnets forutsetninger for å forstå og dra nytte av informasjonen en viktig faktor. Barnets alder, førforståelse, bakgrunn og nettverk er avgjørende for måten informasjonen burde formidles. For å oppnå positiv effekt må informasjonsarbeid rettet mot barn og ungdom også rettes mot voksenpersonene rundt barnet som lærere og foreldre, eller andre omsorgspersoner (Glad et al. 2010).

Universelle, selektive og indikerte forebyggingstiltak er kategoriske inndelinger av forebyggingsinnsatser som er utbredt i faglitteraturen. Universelle voldsforebyggende tiltak for barn retter seg mot alle barn, selektive tiltak retter seg mot selekterte grupper og indikerte tiltak retter seg mot utsatte individer. Hvordan disse kategoriene manifesterer seg i forebyggingspraksiser i barnehage og skole blir behandlet i kapittel 4.2.

1.3.4.4 Om kompetanse

I arbeidet med å videreutvikle og forvalte et tilstrekkelig system for voldsforebygging er kompetansebegrepet sentralt. Kompetanse om voldsforebygging innebærer ikke bare at en person har kunnskap om vold og forebygging. Ferdigheter og holdninger inngår også i en persons kompetanse. I det videre blir kompetanse forstått som bestående av kunnskap, ferdighet og holdning og tilknyttet en persons evne til å handle.

Spisskompetanse og «spydspisstenkning» i kontrast til en jevnt fordelt kompetanse i organisasjonen er et annet aspekt av kompetanseutviklingen som er viktig å være bevisst. I denne rapporten berøres denne problemstillingen gjennom hvordan aktører i barnehage og skole forstår sitt ansvarsområde i forbindelse med informasjonsarbeid om vold og seksuelle overgrep. I kapittel tre kommer det frem at det for eksempel ikke er uvanlig for informantene å tenke at læreren er ansvarlig for undervisningsoppgaver og at skolehelsetjenesten har kompetanse på psykisk og fysisk helse. En slik spydspisstenkning i utdanningssektoren vil kunne ha konsekvenser på opplæringstilbudet, og et legitimt spørsmål er hvilken innvirkning en slik tenkning og praksis vil ha for den universelle opplæringen om vold og seksuelle overgrep (se Borg, 2014, 2015 for kunnskapsgrunnlag for satsning på flerfaglig kompetanse i skolen).

2 LOVVERK OG RETNINGSLINJER FOR VOLDSRELATERT INFORMASJONSARBEID I BARNEHAGE OG SKOLE

Barns og unges rett til tilrettelagt informasjon om vold er forankret en rekke steder. I det følgende redegjøres for momenter i barnehageloven og rammeplanen for barnehager som er relevante for informasjons- og kursvirksomhet om vold og seksuelle overgrep i norske barnehager. Videre redegjøres det for momenter i opplæringsloven og læreplan for skolen som er relevante for informasjons- og kursvirksomhet om vold og seksuelle overgrep i skolen. Deretter gjøres en gjennomgang av forankringen informasjonsvirksomhet om vold til barn og unge har i FNs konvensjon om barns rettigheter. Avslutningsvis skisseres en oversikt over relevante aktører i forvaltningen av informasjonen om vold og seksuelle overgrep til barn og unge⁶.

2.1 Barnehageloven, rundskriv og rammeplanen

Forankret i barnehageloven og rammeplanen for barnehager er *danning* et viktig utgangspunkt for å jobbe med temaer som vennskap, sosiale koder, grenseretting, integritet, medmenneskelighet, uttrykk av egne følelser, emosjonshåndtering og empati i norske barnehager. Likeverd mellom kjønnene, utvikling av demokratiske holdninger, barns medbestemmelse, diskriminering, rasisme og mobbing blir fremhevet som arbeidsområder barnehagene skal jobbe med sammen med barn. Vold mot barn utført av voksne er så vidt behandlet i § 22 i barnehageloven. Bestemmelsen forplikter barnehagepersonalet til å være oppmerksomme på "*forhold som kan føre til tiltak fra barnevernets side*" samt til å gi opplysninger til barnevernet. Plikten til å være oppmerksom gjelder generelt, men opplysningsplikten inntreer først "*når det er grunn til å tro at et barn blir mishandlet i hjemmet eller det foreligger andre former for alvorlig omsorgssvikt (...) eller når et barn har vist vedvarende alvorlige atferdsvansker*". Bestemmelsen sier imidlertid lite konkret om hvilke «forhold» barnehagepersonale bør observere og melde ifra om. Både rundskrivet og rammeplanen fremhever hvor viktig samarbeid mellom barnevern og barnehage er, men det nevnes ingenting om opplæring og kursing av barnehageansatte⁷. Derimot finnes ingen bestemmelser i barnehageloven og rammeplanen som forplikter barnehager til å styrke barns selvvern mot vold og/eller seksuelle overgrep. Rammeplanen benevner vold mot barn kun i sammenheng med barnehagens forpliktelse til å «(...) *fremme positive handlinger som motvirker avvísning, mobbing og vold (...)*» mellom barn i barnehagen. På ingen steder er opplæring i barns rettigheter fremhevet som en del av barnehagenes ansvarsområde.

⁶ Sivil sektor blir behandlet i kapittel 3.1.

⁷ Rundskriv fra Kunnskapsdepartementet, F-2006-8 s. 54 og Rammeplanen s. 60.

2.2 Læreplan i skolen og opplæringsloven

At elever i norsk skole skal ha kunnskap om vold og seksuelle overgrep ble formelt innlemmet i kompetansemålene skoleåret 2013/2014. Med Kompetanseløftet fulgte det at skole og skoleeier har ansvar for valg av hensiktsmessig metode og verktøy i undervisningen for å oppnå kompetansemålene i læreplanen. Utdanningsmyndighetene er ansvarlige for å veilede sektoren, men hver enkelt skole og skoleeier står fritt til å velge de virkemidlene som best bidrar til at eleven oppnår disse målene. Ingen av informantene Bufdir snakket med var bevisste de endringene som er gjort i kompetansemålene om vold, og endringene konkretiserer ikke at det skal jobbes med vold i nære relasjoner. I læreplanen knyttes vold til seksualitet gjennom kompetansemål etter 4. årstrinn (se tabell 4).

Forøvrig finnes det begrenset informasjon på Utdanningsdirektoratets hjemmesider om universelle tiltak for kompetanseheving for elever på temaet vold. Informasjon om vold ligger under fanen «Læringsmiljø» og der behandles vold i skolesammenheng. Det tilbys også veiledning på beredskap og krisehåndtering tilknyttet mistanke og avdekking av vold.

Etter opplæringslova § 9-2 første ledd har elevene rett til nødvendig rådgivning om sosiale spørsmål. Rådgivningretten til elever reguleres nærmere i forskriftens kapittel 22. Forskriften § 22-4, jf. §§ 22-1 og 22-2 forplikter skolen til å tilby elevene sosialpedagogisk rådgivning, og denne skal være kjent for både foresatte og elever. Rådgivningen skal utføres av personale med relevant kompetanse på området⁸. Formålet med den

Tabell 4

Oversikt over voldsrelevante kompetansemål

Kompetansemål etter 2. trinn, Naturfag (Kropp og helse)	<ul style="list-style-type: none">• samtale om grensesetting, forståelse og respekt for egen og andres kropp
Kompetansemål etter 4. årstrinn Samfunnsfag (Samfunnskunnskap)	<ul style="list-style-type: none">• samtale om tema knytte til seksualitet, grensesetjing, vald og respekt
Kompetansemål etter 10. trinn, Naturfag (Kropp og helse)	<ul style="list-style-type: none">• formulere og drøfte problemstillinger knyttet til seksualitet, seksuell orientering, kjønnsidentitet, grensesetting og respekt, seksuelt overførbare sykdommer, prevensjon og abort
Kompetansemål etter 7. trinn, Samfunnsfag (Samfunnskunnskap)	<ul style="list-style-type: none">• samtale om kjærleik og respekt, variasjon i seksuell orientering og samliv og familie og diskutere konsekvensar av manglande respekt for ulikskap
Kompetansemål etter 10. trinn, Samfunnsfag (Samfunnskunnskap)	<ul style="list-style-type: none">• analysere kjønnsroller i skildringar av seksualitet og forklare skilnaden på ønskt seksuell kontakt og seksuelle overgrep

⁸ <http://www.udir.no/Laringsmiljo/Bedre-laringsmiljo/Hjem-skole-samarbeid/Prinsipper-for-samarbeidet-mellom-hjem-og-skole/>

sosialpedagogiske rådgivningen innebærer blant annet å «*hjelpe eleven med personlege, sosiale og emosjonelle vanskar som kan ha noko å seie for opplæringa og for eleven sine sosiale forhold på skolen*» og «*skolen skal arbeide systematisk og planmessig for å sikre at rådgivingstilbodet blir tilfredsstillande*».

Skolen er forpliktet til å samarbeide med andre hjelpeinstanser, i tillegg til de foresatte, for å samordne de tiltakene som iverksettes for eleven. Skole-hjemsamarbeid er også uttrykt i opplæringslova og læreplanverket jf. opplæringslova § 1-1 og § 13-3d; foreldre skal få informasjon om målene for opplæringen og hvordan undervisningene lagt opp. Av dette følger også informasjon til foresatte om elevens opplæring om vold og seksuelle overgrep. Utover dette har skolen plikt til å melde bekymringer/mistanke om vold og seksuelle overgrep til barnevernet. Skoleeier har etter opplæringslovas § 15 ansvar for å påse at skolene har gode og forsvarlige systemer for dette.

2.3 FNs konvensjon om barns rettigheter

Barnekonvensjonen ble gjort rettslig bindende av Norge i 1991. Den ble en del av norsk lov i 2003. Barnekonvensjonen gjelder derfor som norsk lov og konvensjonens bestemmelser prioriteres ved en eventuell motstrid med norsk lov jf. menneskerettsloven §§ 2 og 3. Barns rett til ikke å bli utsatt for vold er vernet av barnekonvensjonen. Barnekonvensjonens artikkel 19 *Forebyggelse av misbruk* forplikter staten å beskytte barn mot fysisk eller psykisk mishandling, forsømmelse eller utnyttelse fra foreldre og andre omsorgspersoner. Bufdirs erfaring fra en brukerundersøkelse⁹ med utsatte barn indikerer at det å kunne *gjenkjenne* noe som et overgrep er viktig for at barn skal kunne fortelle om overgrepet. Derfor er informasjonsansvaret tilknyttet temaet vold og seksuelle overgrep et sentralt moment i statens ivaretagelse av artikkel 19.

Norges ratifisering av FNs konvensjon om barns rettigheter forplikter staten til å påse at barns rettigheter blir ivaretatt. Hjemlet i artikkel 42 er den norske stat forpliktet til gjennom egnede og aktive tiltak, å gjøre bestemmelsene i konvensjonen kjent for både voksne og barn. I denne forbindelse er det nærliggende å argumentere for barnehagens og skolens avgjørende rolle som opplæringsinstans i ivaretagelse av barns rett til kunnskap om barnekonvensjonene. I kartleggingen fremkom ikke barnehager og skolars opplæring om barnekonvensjonen som særskilt omfattende og ble ikke uoppfordret nevnt av informantene i sammenheng med informasjonsvirksomhet om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole.

2.4 Mandater og forbindelseslinjer i styrings- og forvaltningsnivåer

I vår kartlegging har det ikke fremkommet at barnehager og skoler i særlig grad driver opplæring i barnekonvensjonens bestemmelser, og konvensjonen ble i svært liten grad benyttet i virksomhetens voldsforbyggende arbeid (se kapittel 3). Som redegjort for over har statlige myndigheter jf. artikkel 42 et eksplisitt ansvar for å lære opp barn og unge i rettighetene i

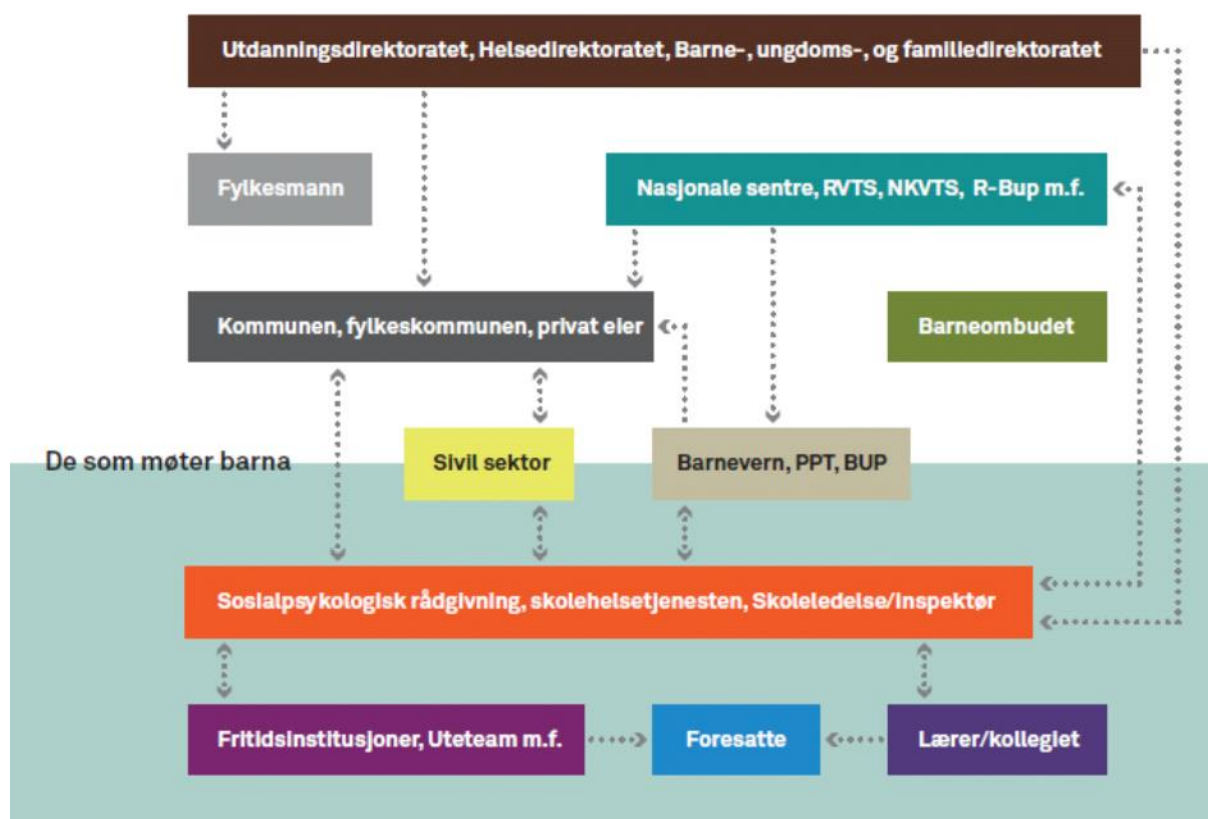
⁹ Brukerundersøkelsen ble utført i forbindelse med tiltak 27 b i tiltaksplanen «En god barndom varer livet ut»

barnekonvensjonen. I statens ivaretagelse av denne bestemmelsen kan Utdanningsdirektoratet spille en avgjørende rolle ved å veilede denne opplæringen i barnehager og skoler. I informasjonsvirksomheten om barns rettigheter er det forøvrig nærliggende at også Bufdir og Helsedirektoratet bidrar med kompetanse på henholdsvis vold i nære relasjoner og barnevern, psykisk helse, rus og seksuell helse. Ved å ta i bruk denne kompetansen i barnehagers og skolars opplæring om barns rettigheter vil barn og unge kunne tilegne seg kunnskapen på en måte som i større grad enn nå kan styrke barns selvvern mot vold og seksuelle overgrep. Også NOU 2015:2 understreker at det på departements- og direktoratsnivå er behov for koordinering av virkemiddelbruken, og at Bufdir og Helsedirektoratet har et godt samarbeid (ibid: 307). Det påpekes også at ansvarsfordelingen mellom de ulike aktørene på feltet er for utydelig, og at det statlige støttesystemet i forebyggingsarbeid i skolen kan bli bedre (ibid: 305). Kartleggingen viser et betydelig potensiale i utviklingen av en helhetlig voldsforbyggende informasjonsvirksomhet hvor statlige myndigheter spiller en sentral rolle. Inn i dette utviklingsarbeidet ligger det også et potensiale i fylkesmannens rolle¹⁰. Fylkesmannen skal veilede fylkeskommunale, kommunale og private barnehage- og skoleeiere etter barnehageloven, opplæringsloven og privatskoleloven. Fylkesmannen skal også føre tilsyn med at barnehage- og skoleeierne driver virksomhetene i samsvar med gjeldende lover og forskrifter¹¹. Følgelig har fylkesmannen et ansvar for at barnehager og skoler ivaretar sitt ansvar på en god måte, og de har en viktig rolle i å belyse viktige utviklingsområder i opplæringsvirksomheter. Fylkesmannen driver også veiledningsvirksomhet for tjenestene. Representanten vi intervjuet fra fylkesmannens opplæringsavdeling fortalte om organisering av fylkessamlinger for blant andre alle rektorer hvor de satte på dagsplan problemstillinger fylkesmann anså som viktige i skoleutviklingen.

¹⁰ 9.1 Fylkesmannsinstruksen: Kommunal- og moderniseringsdepartementet
Gitt ved kgl res 7.8.1981, endret ved kgl res 10.11.1988 og 6.7.1999

¹¹ <https://www.fylkesmannen.no/Barnehage-og-opplaring/Barnehage/> og
<https://www.fylkesmannen.no/Barnehage-og-opplaring/Grunnskole-og-videregaende-opplaring/>

Tabell 5

Privat og offentlig barnehage- og skoleeier har ansvar for at kravene i rammeplan, opplæringsloven og forskriftene blir oppfylt. De er samtidig ansvarlig for at de ressurser som er nødvendige for overholdelse av loven og forskriftene blir stilt til disposisjon. Skoleeier skal eksempelvis ha et forsvarlig system for at kravene i opplæringsloven blir overholdt og de skal følge opp resultatene fra vurderingene samt departementets nasjonale kvalitetsvurdering av opplæringen. Dette ansvaret innebærer en årlig rapportering på tilstanden i opplæringene knyttet blant annet til læringsmiljø og frafall. Innholdet i rapporten skal drøftes av «(...) skoleeigar dvs. kommunestyret, fylkestinget og den øvste leiinga ved dei private grunnskolane» (Opplæringslova § 13-10). Videre har skoleeier også et ansvar for å påse at skolene innehar nødvendig kompetanse, og for å sørge for systemer for kompetanseutvikling på de nødvendige områdene i skolene (NOU 2015:2:287). Vi har ikke funnet indikasjoner på at det i tilstrekkelig grad drives kompetanseheving av ansatte i skole for å dekke behovet for kunnskap om vold i undervisning tilknyttet kompetansemål om vold i læreplanen. Forskning (Lai 2011) viser at kompetanseledelse er avgjørende for ivaretagelse og heving av personalets kompetanse, og en systematisk og strategisk kompetanseheving på flere nivåer kan være nødvendig for videreutvikling av informasjonsvirksomheten i barnehage og skole.

Læringsmiljøsentrets funksjon er også sentral i opplæring av barn og unge om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole. I følge NOU 2015:2 skal senteret «(...) bidra til at den nasjonale

utdanningspolitikken iverksettes og gjennomføres slik at barn, unge og voksne kan få en likeverdig og tilpasset opplæring av høy kvalitet i et inkluderende fellesskap (...) Det skal sørge for et bredt kunnskapsgrunnlag om læringsmiljøets betydning, og for at dette kunnskapsgrunnlaget formidles og tas i bruk i sektoren»(ibid:308). Vi fant i vår kartlegging ingen indikasjon på at aktører i barnehage og skole i utstrakt grad er bevisste på eller benytter seg av senteret i forbindelse med utviklingen av undervisningstilbudet på det som for mange ansatte beskrives som utfordrende temaer som vold. NOU 2015:2 beskriver at «(...) departementet må foreta en grundig gjennomgang av hele det statlige støttesystemet i utdanningssektoren» og at det bør utredes «(...) hvordan dagens system kan bli et mer relevant, likeverdig og faglig helhetlig støttesystem for alle skoler og skoleeiere i arbeidet med det psykososiale skolemiljøet».(Ibid:306). Bufdir støtter dette, og mener utviklingen av støttesystemet for utdanningssektoren også bør innebefatte veiledning på informasjonsvirksomhet om vold og seksuelle overgrep.

Barneombudets rolle er å påse at barnerettighetene blir ivaretatt i institusjoner som barnehage og skole. Spesielt kapittel 9a i opplæringsloven er et av barneombudets arbeidsområder i barnehage og skole. Blant annet gjennom initiativet Barneombussen har de søkt å gjøre barns rettigheter kjent for barn ved å turnere landets skoler. Barneombudets mandat er å jobbe for «a) av eget tiltak eller som høringsinstans ivareta barns interesser i samband med planlegging og utredning på alle felter, b) følge med i at lovgivning til vern om barns interesser blir fulgt, herunder om norsk rett og forvaltningspraksis samsvarer med de forpliktelser Norge har etter FNs konvensjon om barnets rettigheter, c) foreslå tiltak som kan styrke barns rettssikkerhet, d) fremme forslag til tiltak som kan løse eller forebygge konflikter mellom barn og samfunn, e) følge med at det gis tilstrekkelig informasjon til det offentlige og private om barns rettigheter og de tiltak de har behov for»¹². FOU 2015:2 foreslår en utvidelse av Barneombudets mandat som skal ligne det svenske Barn- og elev ombudet utformet som et lavterskeltilbud der enkeltpersoner som opplever krenkelser kan rette seg og få ivaretatt sine rettigheter (ibid:261).

2.5 Sammenfatning

Gjennom redegjørelsen for momenter i rammeplaner, forskrifter og lovverk samt de mest sentrale aktørene for informasjonsvirksomheten tilknyttet vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole finner vi at universelt voldsforbyggende informasjonsarbeid er svakt forankret i lovverk, ramme- og læreplaner. I kombinasjon med den svake forankringen i lovverk og planer finner vi at informasjonsvirksomhetsansvaret er for svakt formulert i de ulike myndighetenes mandat til å sørge for at alle barn mottar en likeverdig opplæring om vold og seksuelle overgrep. Konsekvensen tegner seg i påfølgende kapittel hvor det redegjøres for praksiser i informasjonsvirksomheten om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole. Bufdir mener det er et behov for en ansvarliggjøring innen eksisterende organisering, og vi anser dette å ha en avgjørende rolle i en eventuell videreutvikling av informasjonstilbudet til barn og unge om vold og seksuelle overgrep.

¹² <http://barneombudet.no/om-barneombudet/hva-barneombudet-gjor/lov-om-barneombud/>

3 PRAKSISER I INFORMASJONS- OG KURSVIRKSOMHET I BARNEHAGE OG SKOLE KNYTTET TIL VOLD OG SEKSUELLE OVERGREP

3.1 Sivil sektor

RVTS Sør sin kartlegging av informasjons- og kursvirksomhet i skole og barnehage om vold og seksuelle overgrep produserte en liste med atten programmer/opplegg fra organisasjoner i sivil sektor, med formål om å forebygge vold og/eller seksuelle overgrep. Av disse atten kvalifiserte, med bakgrunn i inklusjonskriteriene til RVTS Sør, seks undervisningsopplegg til videre evaluering (Lohne 2015:17, 16, 23). Se tabell 6.

I rapporten utarbeidet av RVTS Sør antas, med bakgrunn i tall fra organisasjonenes årsrapporter «(...) *relativt omfattende og hyppig bruk i skolene*» av undervisningsprogrammer (2015:27). Kun en av våre informanter rapporterte om bruk av et av de overnevnte programmene. I Norge er det følge Utdanningsdirektoratet sin statistikk¹³ 427 videregående skoler (2012) med 24 915¹⁴ lærere, 2866 grunnskoler (2013/14) med 65 809 lærere, og 6205¹⁵ barnehager med 88 823 ansatte (2011)¹⁶. For å nå ut med et undervisningsopplegg til alle barn og unge i Norge må hver avdeling, klasse, barnehagelærer og lærer involveres, og det krever en omfattende organisering av informasjonsarbeidet. Vi har vært i dialog med et knippe organisasjoner som tilbyr opplæringsprogrammer til elever, barnehagebarn og /eller ansatte i skole og barnehage og de rapporterer ikke om slik storskalert praksis. Heller finner vi at organisasjonene i stor grad distribuerer sine opplæringsprogrammer lokalt. Den samme tendensen fremheves i NOU 2015:2 i forbindelse med skolers bruk av de nasjonale læringssentrene. Skolene tar i større grad i bruk de sentrene som ligger nærmest, og geografisk nærhet til sentre har betydning. Flere informanter fra sivil sektor ytret at det mangler et overordnet perspektiv på opplæring om vold og seksuelle overgrep i skole og barnehage. Det finnes ingen strategi og samordning som bidrar til at informasjon om vold og seksuelle overgrep når ut til alle barn. Det savnes også et nettverk eller møteplass hvor disse innsatsene samles for å dele erfaring.

Også scenekunstforestillinger er en bidragsyter inn i skole når det kommer til opplæring av elever om voldsrelaterte problemstillinger. I en gjennomgang av forestillingene på Scenekunstbruket¹⁷

¹³ <http://www.udir.no/Barnehage/Statistikk-og-forskning/Statistikk/>

¹⁴ http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa111/1_hovedtall.pdf

¹⁵ <http://www.ssb.no/utdanning/statistikker/barnehager/aar-endelige/2015-05-04>

¹⁶ Statistikken sier ikke noe om hvor mange barnehageavdelinger og skoleklasser det finnes.

¹⁷ Norsk scenekunstbruk er den største landsdekkende formidler av scenekunst for aldersgruppen 0-20 år. Scenekunstbruket er også den nasjonale aktøren for scenekunst i Den kulturelle skolesekken. (<http://scenekunstbruket.no/>)

finner vi at omtrent en tredjedel av forestillingene omhandler voldsrelaterte problemstillinger. Bidragene tar blant annet for seg temaer som tvangsekteskap, vold i hjemmet, seksuelle grenser, utenforskap, mobbing og psykisk helse. Disse forestillingene tilbys i stor grad barnehager, skoler og eiere gjennom den kulturelle skolesekken. Aktørene vi snakket med i skole fortalte om voldsrelaterte scenekunstbidrag i sine enheter, men at det ikke ble integrert som del av læreplanarbeidet. Bufdir mener det finnes et potensiale for bruk av scenekunst i læreplanarbeidet på temaer tilknyttet vold og seksuelle overgrep i skolene, og scenekunstheltet bør integreres i arbeidet med faglig anbefaling 4 og 5 samt i utviklingen av «Voldsboksen».

Tabell 6

<p>1. FMSOs undervisningsopplegg om vold og seksuelle overgrep. <i>For barneskolettrinnet.</i> FMSO (Felleskapet mot seksuelle overgrep) har under utvikling en webside som er tilgjengelig for sine medlemmer, dvs Sentrene mot seksuelle overgrep (SMSOene). Websiden tilbyr opplegg for undervisning, maler for forarbeid, etterarbeid, litteraturhenvisninger, omtaler av pedagogiske verktøy som filmer, bøker mm. Brukerne av websiden kan forsyne seg av det som ligger der, for å forberede sitt eget undervisningsarbeid. Undervisningsopplegget for barnegruppen som er presentert på web-siden, er inkludert i prosjektet.</p>
<p>2. Incestsenteret i Vestfolds «Primær- og sekundærforebyggende tiltak innen incest, seksuelle overgrep og annen type familievold». <i>Undervisning for barnettrinnet.</i> Incestsenteret i Vestfold har over flere år tilbudt undervisning om vold og overgrep til alle skolene i Vestfold fylke. Opplegget er utarbeidet for 2., 4. og 6. klassetrinn, og det varer to skoletimer hver gang. Dvs at alle barna får denne undervisningen i 2x 3 skoletimer. Incestsenteret i Vestfold har mottatt pris for sitt forebyggende arbeid fra Justisdepartementet. De har utformet tydelige kunnskapsmål for undervisningsopplegget. Pedagogisk metode er beskrevet ganske detaljert for hvert alderstrinn, ved forslag til hva en kan si, samt forslag til aktiviteter og hjelpemidler. Det fremkommer ikke noen redegjørelse for teorigrunnlag i det skriftlige materialet.</p>
<p>3. Stiftelsen «Det er mitt valg»s undervisningsopplegg om vold og seksuelle Overgrep. <i>For barnettrinnet.</i> Stiftelsen Mitt valg sitt undervisningsopplegg blir brukt av skoler over hele landet. Trondheim kommune har etter råd fra SMISO i Trondheim, valgt å bestille Mitt Valg til opplæring på alle kommunens skoler, i forbindelse med kommunens forbyggende plan. Stiftelsen har utarbeidet webside og veiledningshefter med beskrivelser av kunnskapsmål, handlingsmål, pedagogisk metode og teoretisk grunnlag. Heftene inneholder også oppgaveark til kopiering og aktivitetsforslag til hver av de 15 leksjonene programmet består av. Undervisningsopplegget er ikke gratis.</p>
<p>4. «Sinna Mann» som blir formidlet av Østfold kulturutvikling v/ «Den kulturelle skolesekken». «Sinna Mann» er en film som blir formidlet i en sammenheng som kan defineres som et undervisningsopplegg. Skolene kan bestille filmen gjennom Østfold kulturutvikling v/ «Den kulturelle skolesekken». Den vises da av to navngitte personer som har kunnskap om vold og har bakgrunn fra Familievernkontor i Østfold. Disse har utarbeidet et opplegg som setter filmen inn i en undervisningssammenheng. Kriteriene for «Grunnspørsmål» er delvis oppfylt i det skriftlige materiale, da kunnskapsmål og handlingsmål kommer tydelig fram. Pedagogisk metode og teorigrunnlag blir ikke beskrevet. Undervisningen blir utført av eksterne personer, men barnas lærer får utdelt en håndbok med veiledning i tilfeller av avdekking.</p>
<p>5. Stine Sofies Stiftelse: «Jeg vil vite.no». «Jeg vil vite.no» er en interaktiv webside med innhold direkte til både barn og voksne. «Kunnskapsmål» og «handlingsmål» kommer tydelig fram i presentasjonen, men skriftlig beskrivelse av pedagogisk metode og teorigrunnlag finnes ikke. Vi har ikke fått tilsendt noe skriftlig beskrivelse av undervisningsopplegget, men blitt henvist til det som står på websiden. Websiden er tilgjengelig for alle på internett, og til forskjell fra de andre undervisningsoppleggene, kan barnet benytte opplegget helt alene. Opplegget kan også benyttes som pedagogiske hjelpemidler for personer som underviser barn. Kanskje det er riktigere å betegne websiden som pedagogiske hjelpemidler enn undervisningsopplegg.</p>
<p>6. Stine Sofies Stiftelse: «Kommunepakken». «Kommunepakken» er et tilbud til kommuner som vil heve kompetansen på vold og overgrep i kommunens barnehager og skoler som et felles prosjekt i en bestemt tidsperiode. Personer fra Stine Sofies Stiftelse tilbyr da å</p>

undervise både ansatte, foreldre og barn i barnehager og skoler. På vår forespørsel om å få tilsendt skriftlig beskrivelse av undervisningsopplegg, ble vi henvist til nettsiden. Noen annen beskrivelse finnes ikke. Kunnskapsmål og handlingsmål er beskrevet. Pedagogisk metode og teorigrunnlag fins ikke i beskrivelsen på nettsiden. Det opplyses ikke om opplæringstilbudet er gratis. Vi kan ikke vite om opplegget inneholder moment som kan redusere frykt og forvirring, og heller ikke om informasjonen er aldersadekvat. Foreldre blir involvert ved at de får informasjon om «kalde fakta». Undervisningsopplegget blir ikke gjennomført av voksne som barna har tillit til, men eksterne personer fra SSS. Barna blir inkludert i dialog og deltakelse og opplegget er basert på respekt for barn og ungdommer. Kriteriene for kunnskapsmål synes å være oppfylt, utfra de stikkordene vi forholder oss til på nettsiden, bortsett fra temaet om vold og overgrep som kjønnsproblem. Det kommer ikke godt fram om informasjonen inneholder kunnskap om overgrep fra jevnaldrende og om hva som skjer etter avdekking. Kriteriene for handlingsmål er godt oppfylt. Undervisningsopplegget bør gjennomgå en forskningsbasert evaluering.

3.2 Praksiser i barnehage og skole

I det følgende presenteres resultatene fra intervjuer med 13 barnehageaktører og 13 skoleaktører fordelt på fire kommuner. Intervjuene belyser hvilken informasjon barnehage- og skolebarn møter om vold og seksuelle overgrep, hvilken kompetanse barnehager og skoler besitter på området, i hvilken grad og hvordan barnehager og skoler nærmer seg tematikkene, hvilken rolle barnehage- og skoleeier og fylkesmann/statlige myndigheter spiller i prosessene og utfordringer som viser seg på feltet.

3.2.1 Barnehage

Intervjuene vi gjennomførte med barnehagestyrerne var fleksibelt strukturert. Innledningsvis i intervjuet spurte vi om barnehagen benytter opplegg fra eksterne organisasjoner i arbeidet med å gi informasjon til barna. Ingen av barnehagene vi var i kontakt med benyttet seg av eksterne opplæringsprogrammer og opplegg om vold og/eller seksuelle overgrep. De rapporterte at de heller ikke bedrev noen form for systematisk informasjonsformidling om vold og seksuelle overgrep i barnas hverdag i barnehagen. I samtalene med barnehagene fortalte alle at voldsrelaterte problemstillinger ble tatt opp sporadisk og slik blir en situasjonsbetinget/bestemt læring. Situasjonsbestemt læring fremstod som den viktigste kilden til barnehagebarnas kompetanse/kunnskap om voldsrelaterte problemstillinger. Temaer som diskriminering, mobbing, at det ikke lov til å slå andre barn, at det ikke er lov at voksne slår barn, barns rett til medbestemmelse, samlivsbrudd og emosjonshåndteringsveiledning var del av den daglige samhandlingen med barna. Krisepregede nyheter som hendelsen 22. juli ble pratetema i barnehagehverdagen. Da ble også foreldrene informert om informasjonen barna fikk ved henting. Alle barnehagene vi var i kontakt med hadde hatt fagdager/planleggingsdager/kurs/seminarer om voldsrelaterte temaer; med fokus på hvordan de ansatte kan oppdage og snakke med barn om seksuelle overgrep; mobbing/sosial kompetanse. Heller ikke på dette punkt hadde informantene dokumentert hyppighet og omfang.

Kartleggingen indikerte at det i alle barnehagene var mangel på et systematisk og bevisst arbeid i forhold til de ulike voldstypene barn kan bli utsatt for. Ingen av barnehagene hadde løftet frem og jobbet med mer enn noen få utvalgte voldskategorier i kompetansehevingsarbeidet. Ofte var

fokuset på et lite utvalg former for vold, eksempelvis mobbing og seksuelle overgrep. I mange tilfeller var det flere år siden siste kurs om for eksempel seksuelle overgrep. I flere tilfeller var det kun en eller to representanter som ble sendt på kurs. I noen av tilfellene hadde de rutiner på at kursdeltakerne videreformidlet kunnskap fra kurs til kollegene og at de bearbeidet kunnskapen sammen. Barnehagestyrerne beskrev at de opplevde å ha «god, men ikke god nok», kompetanse på det å snakke med barn om utfordrende temaer som vold mot barn, seksualitet og kropp, grensesetting. De fortalte at de hadde noen ansatte som de opplevde som gode til å håndtere voldsrelaterte problemstillinger med barna, og at det var veldig personavhengig.

Mange av informantene fremhevet geografiske forhold som relevant i vurderinger om kompetanseheving av de ansatte. De barnehagene som hadde lang reisevei til et sentrum der kurs ble holdt rapporterte at det var vanskelig å sende deltakere på de kursene de behøvde, da de ikke kunne avse en ansatt i lengre tidsrom. Spesielt for enheter som var lokalisert langt fra kommuneadministrasjonen ble geografiske forhold fremhevet som betydningsfullt.

Flere rapporterte at de har benyttet seg av innkjøpte¹⁸ opplæringsprogram om voldsrelaterte tematikker som informerte de ansatte om hvordan voldstematikkens skulle behandles i samspill med barna. De fant derimot ikke noen oversikt over hvilke programmer dette var eller når de hadde hatt opplæring. Ingen av informantene hadde en oversikt over hvilke temaer som ble behandlet når, eller strategier for dette fremover.

Samtlige barnehageledere vi snakket med presiserte viktigheten av godt samarbeid mellom foreldre og barnehage. I to barnehager (i samme kommune) var samarbeidet formalisert og skjematisk. Barnehage og foreldre skrev kontrakt i første foreldremøte som forpliktet begge parter til åpen kommunikasjon til barnets beste. Bakgrunnen for dette var utfordringer med alkoholmisbruk i visse segmenter av kommunens innbyggere. Dette gjorde de ansatte trygge i foreldresamtalen og opplevde skjemaet/prosedyren som støtteverktøy i foreldresamarbeidet, både i samarbeid uten mistanke om omsorgssvikt og i kommunikasjon omkring mistanke om for eksempel alkoholmisbruk. Foreldre som hadde opplevd å bli konfrontert med personalets mistanke hadde også rapportert til barnehagene at det var en positiv prosess. Informantene problematiserte at det i små kommuner, hvor det oppleves å kunne være stor grad av kontakt mellom foresatte og barnehageansatte utenfor barnehagen er både stor grad av gjennomsiktighet ofte i form av rykter, og/eller tillit mellom aktørene. Derfor ytret barnehagestyrerne at formalisering av foreldresamarbeidet var desto viktigere for å ivareta profesjonaliteten.

Alle barnehagene vi var i kontakt med rapporterte positivt om samarbeid med kommunen/bydelen. De opplever at behov fra barnehagens side blir imøtekommet med velvilje fra kommunens side, og at kommunen er åpen for forslag til kurs og seminarer. Den private barnehagen vi snakket med sa at de hadde blitt innlemmet i samarbeidet etter ny kommunesjef med ønske om å sette fokus på barns vern mot vold. Barnehagelederne fremhever alle

¹⁸ Programmene/oppleggene var betalt av kommunen/bydelen, lokale frivillige organisasjoner eller barnehagen selv

betydninger av samarbeidsmøter hvor det er mulig å drøfte problemstillinger med eksempelvis PPT, BUP og barnevern samt samutvikling av strategier og prosedyrer knyttet til foreldresamarbeid. Alle barnehager rapporterte at de ved mistanke om vold og seksuelle overgrep hadde en instans å rådføre seg med. Alle barnehageledere rapporterte at de hadde tilgang til samarbeidsmøter i kommunal-/bydelsregi hvor caser og bekymringer fra barnehagen ble drøftet.

Svarene de barnehageansatte avga antyder at barna i barnehagen møter på kommunikasjon om noen voldrelaterte tematikker; mobbing, barns medbestemmelse og barnets kropp og grensesetting. Rus, omskjæring, tvangsekteskap og rasisme blir sjelden eller aldri snakket om med barna av de ansatte vi snakket med. Besvarelsene peker i retning av at pedagogene i større grad enn assistentene tar opp voldsrelaterte problemstillinger. Dataene antyder også en sammenheng mellom barnehageleders fokus på vold og seksuelle overgrep i intervju, og hvor ofte de barnehageansatte svarer at de snakker om voldstematikker med barna. Datagrunnlaget er forøvrig ikke tilstrekkelig til å være mer enn antydende på dette punktet. Det ser også ut til å være en korrelasjon mellom barnehagestyrers fokus på vold og seksuelle overgrep i intervjuene, og kommunale satsninger på forebygging av vold mot barn, som for eksempel Tidlig inn, Sjumilssteget og handlingsplaner mot vold og seksuelle overgrep som barnehage- og skoleansvarlig fra kommunen og bydelen rapporterte om.

3.2.2 Skole

Det er mange faktorer som er avgjørende for hvilken informasjon elever i norsk skole møter om vold og seksuelle overgrep. Befolkningssammensetning, sosioøkonomiske forhold, stedsidentitet og historie er faktorer som skaper variasjoner mellom fylker, mellom kommuner og mellom skoler. Variasjonene kan fremtre i skolenes ulike utfordringer og fokusområder. Noen skoler rapporterte at de har store utfordringer med vold og trusler mellom elever og mot lærere, andre rapporterte at de har utfordringer med mobbing, tvangsekteskap, foreldres begrensning av elevers frihet, krenking i sosiale medier, rus og vold i hjemmet eller radikaliserings. Demografiske faktorer er således med på å prege en skoles problemstillinger og følgelig skolens prioriteringer i arbeidet med ulike former for vold. Også kommunale og fylkeskommunale handlingsplaner trekkes av informantene frem som betydningsfulle i en skoles prioriterte fokusområder.

3.2.2.1 Vold som tema i og utenfor undervisningen

Ingen av informantene Bufdir var i kontakt med hadde oversikt over hvilke temaer som ble behandlet på hvilke tidspunkt, eller strategier for å arbeide med tematikken hverken i staben eller mot elevene.

Kompetansemålene i skolen gir indikasjoner på hvor læreren har åpning for å heve elevers kompetanse på voldsrelaterte problemstillinger. Ut i fra kompetansemålene ser det ut til at elever i norsk skole jevnt over i utdanningsløpet potensielt kan møte på, og lære å reflektere rundt et sammensatt voldsbegrep. Lærerplanene i samfunnsfag, RLE, naturfag og norsk åpner for at lærer kan relatere undervisningen til barns rettigheter og norsk lov og behandle voldstematikker som er nært knyttet til forebyggingsarbeidet i en skolehverdag. Ingen av skoleledelsens representanter vi snakket med var bevisste det økte fokuset på voldstematikker i

kompetansemålene (2013/2014) og vi fant ingen indikasjoner på at de voldsrelaterte kompetansemålene har hatt innvirkning på praksiser i undervisningen tilknyttet vold og seksuelle overgrep. I samtalen med våre informanter fremkom det at vold som tematikk i opplæringen fikk svært lite oppmerksomhet.

Skolelederne vi var i kontakt med rapporterte ikke om bruk av eksterne opplæringsprogrammer/foredrag rettet direkte mot elevene. To skoler hadde hatt besøk av det de beskrev som omreisende grupper (Rosastiftelsen¹⁹ og Jeg er bare Ida²⁰). En skole rapporterte at de brukte Kjetil og Kjartan²¹ og OLEWUS²² i arbeidet med det psykososiale skolemiljøet. Skolene hadde ikke noe dokumentert oversikt over programmene de benyttet eller tidligere hadde benyttet. De navngitte programmene/organisasjoner over er tatt fra informantenes hukommelse og gir ikke et fullstendig bilde av aktivitetene skolene har på voldsrelaterte problemstillinger.

Situasjonsbestemt læring om voldsrelaterte temaer forekommer i skolehverdagen. Informasjon og kommunikasjon om vold og seksuelle overgrep i skolen kan ha en uformell form og springe ut i fra hendelser i skolehverdagen eller i hendelser formidlet i media. Kommunikasjonen kan skje i mellom undervisningen eller som avstikkere i undervisningen. Skoleansattes kompetanse på vold og seksuelle overgrep er viktig også i disse delene av skolehverdagen, og tilgang på informasjon og veiledning på håndtering av problemstillinger som oppstår er avgjørende. Ingen av informantene vi intervjuet hadde rutiner eller visste om hvor de skulle gå på nettet for å oppsøke råd og veiledning på slike problemstillinger. Alle rapporterte at de ville vært interessert i et nettsted som ga slik informasjon. Dette indikerer at den informasjonen som foreligger på udir.no om eksempelvis håndtering av kriser i større grad bør løftes frem og gjøres relevant for aktører i skolen, samt at det bør tilgjengeliggjøres mer omfattende informasjon om tematikkene.

3.2.2.2 Om kompetanse og kompetanseheving

Alle skolene vi var i kontakt med hadde hatt eller deltatt på fagdager, planleggingsdager, kurs og/eller seminarer om utvalgte voldsrelaterte temaer. Flere nevnte aktiviteter tilknyttet hvordan man skal avdekke og snakke med barn om seksuelle overgrep og mobbing. Det var i mange tilfeller flere år siden siste kurs om seksuelle overgrep. Flere rapporterte at de hadde benyttet seg av innkjøpte opplæringsprogram som skulle lære læreren å håndtere voldsrelaterte tematikker. Det var på alle skolene mangel på et systematisk og bevisst arbeid i forhold til ulike typer vold som barn og unge kan bli utsatt for. Representanter for skoleledelsen sa at de opplevde å ha god, men ikke god nok, kompetanse på det å snakke med barn om utfordrende temaer som vold mot barn, seksualitet og kropp og grensesetting. De hadde noen i kollegiet som håndterte slike problemstillinger, men det var veldig personavhengig. I likhet med informantene fra barnehage fremhevet flere ledere geografien som en relevant faktor i vurderinger om kompetanseheving av de ansatte. De skolene som hadde lang reisevei til et sentrum der kurs ble holdt rapporterte at

¹⁹ <http://www.rosa-help.no/>

²⁰ <http://ungdomogvold.no/hvem-er-vi/>

²¹ <http://www.trivselsleder.no/no/MEDLEMSSKOLER/mobbing/>

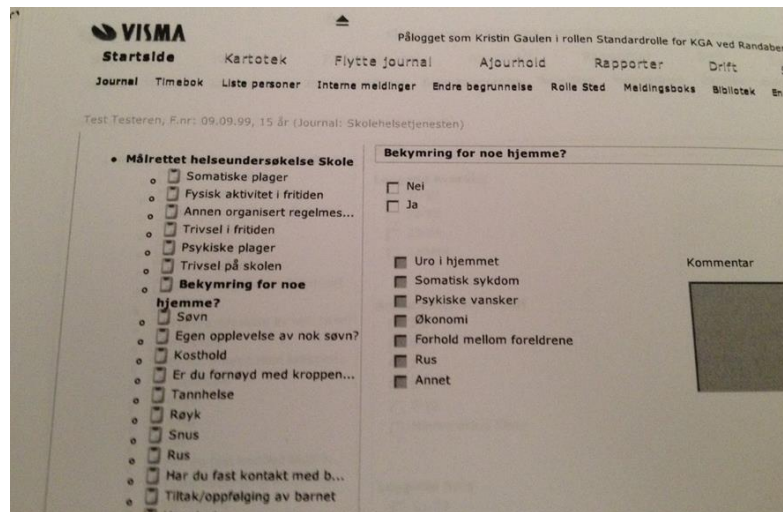
²² <http://uni.no/nb/uni-helse/olweusprogrammet/>

det var vanskelig å sende deltakere på de kursene de behøvde. De forklarte dette med henvisning til at det ble for kostbart med vikarer for flere dagers fravær, og hotell for ansatte.

3.2.2.3 Skolehelsetjenesten

Skolehelsetjenesten er av alle informantene trukket frem som å ha en viktig funksjon i voldsinformasjonsarbeidet i skolen. De blir av ledelsen og av de sosialpedagogiske rådgiverne på skolen trukket frem som eksperter på å snakke med elever om overgrep og mishandling, og har stor tillit. Det er derimot stor variasjon i hvor tilgjengelig skolehelsetjenesten oppleves på den enkelte skole. Små skoler langt fra kommunesenteret og store byskoler rapporterte om manglende tilstedeværelse av skolehelsetjenesten. En rektor på en skole med fire lærere og 40 elever med skolehelsetjeneste tilstede en gang i måneden uttalte: *«Det er vanskelig å be en elev som har problemer, med å vente en måned til neste gang helsesøster kommer»*. En lærer på videregående byskole med 730 elever formulerte utfordringen slik: *«Når en elev kommer etter timen og forteller om vanskeligheter med behov for støtte, og du må løpe til fire timer undervisning i norsk. Så må jeg henvise eleven til helsesøster som er der tirsdag og torsdag pluss annen hver onsdag i oddetallsuke fra ni til to, men nå er hun på kurs denne uka og neste. Det er ikke bra nok på vår skole. Vi savner en miljøarbeider som kjenner elevene som er dermen det får vi ikke...»*.

Skolehelsetjenesten er den aktøren vi finner som bedriver mest systematisk informasjonsarbeid om vold og seksuelle overgrep rettet mot elever. Dette arbeidet er lagt opp etter veilederen for skolehelsetjenestene. Skolenes helsesøstre forteller om førsteklasse samtalen med barn og foreldre hvor de kartlegger alt fra kosthold til fysisk og psykisk helse. «Pubertetsgrupper» for jenter og gutter er vanlig i 5. trinn hvor temaer som klassesituasjon, seksualitet og psykiske helse blir tatt opp. Skolehelsetjenesten driver også universell kartlegging av elevene hvor de i samtale med eleven kan berøre voldsrelaterte temaer. Denne kartleggingen er utformet på en måte som ikke garanterer at alle helsesøstre tar opp vold i tilstrekkelig grad og dermed gir et likeverdig tilbud til alle landets elever. Her er et eksempel fra helseundersøkelse i 8.trinn, hvor helsesøstre skal etterspørre «uro i hjemmet»:

I intervjuer etterlyste vi skolehelsetjenestens rolle i arbeidet for elever med fysiske og/eller psykiske funksjonsnedsettelse. I de skolene der det gikk elever med funksjonsnedsettelse rapporterte både skolehelsetjenesten, ledelsen og ledere for tilrettelagte enheter at skolehelsetjenesten ikke hadde noen rolle mot denne elevgruppen. I diskusjon om disse problemstillingene presiserte informantene at det eksisterer et stort behov for innsatser mot disse gruppene, men at det var usikkerhet om hvordan det var hensiktsmessig å organisere arbeidet. Kartleggingen indikerer dermed at elever med fysiske og/eller psykiske funksjonsnedsettelse mottar et svakere tilbud fra skolehelsetjenesten enn andre elevgrupper. Bufdir anser dette som et område som bør styrkes, og mener dette området må integreres i arbeidet med alle de faglige anbefalingene samt i utformingen og distribusjonen av en eventuell «Voldsboks» som presenteres i kapittel 4.

3.2.2.4 Sosialpedagogisk rådgiving

Alle skoler vi var i kontakt med hadde en person med rådgiveransvar med unntak av én. Ikke alle hadde en full stilling. Skolens størrelse var en faktor på omfanget av rådgiverens stillingsprosent. Den største skolen vi var i kontakt med hadde en sosialpedagogisk veiledningstjeneste og en yrkesveileder. De andre hadde én rådgiver som dekket både yrkesveiledning og det sosialpedagogiske. Den sosialpedagogiske rådgivers rolle i voldsforbyggende informasjonsarbeid blir av aktørene trukket frem som viktig. Rådgiverne vi snakket med forstod sin rolle som allsidig. Alle prioriterte å være synlige i elevenes skolehverdag og i klasserommet etter sommerferien. De var del av et samarbeidsteam på skolen og i kommunal/bydelsregi og de jobbet tett med lærerne rundt elever med særskilte utfordringer. Ved mange tilfeller ble rådgiveren invitert inn i klasserommet av lærer for å snakke om utfordringer knyttet til skolemiljø. I intervjuene fortalte rådgiverne om lav forekomst av systematisk universelt informasjonsarbeid hvor elever får informasjon om eksempelvis nettressurser om vold og hvor man skal henvende seg som utsatt. Arbeidet sosialpedagogene utfører på skolen blir av dem selv og andre informanter beskrevet som usystematisk og tilfeldig med store mangler med hensyn til koordinering av innsatsene på

voldsforebygging og informasjonsvirksomhet. Sosialpedagogene rapporterte om manglende innsikt i hvor man kan innhente informasjon og hvordan det er hensiktsmessig å organisere arbeidet. Ledelsen organiserer heller ikke dette arbeidet i tilstrekkelig grad. Vi ønsker å trekke frem Synnevåg sine funn i kunnskapssyntetiseringen av prosjekt for heving av den sosialpedagogiske rådgivningen i skolen i regi av Utdanningsdirektoratet. Hennes redegjørelse for viktige suksesskriterier i utviklingen av gode sosialpedagogiske praksiser viser at den «(...) sosialpedagogiske rådgivningen må planlegges og gjennomføres integrert med skolens øvrige utviklingsarbeid for å strukturere og synliggjøre praksisen på en bedre måte.» (Synnevåg 2011: 1). Dette mener vi bør løftes frem for skolenes utviklingsarbeid tilknyttet sosial-psykologisk skolemiljø og for videreutvikling av gode systemer for voldsforebygging på universelt, selektivt og indikert nivå.

Minoritetsrådgivere ble av flere informanter på en skole trukket frem som innehaver av svært viktig kompetanse på flerkulturelle problemstillinger. Av lærere og sosiallærere etterlyses miljøarbeidere og utekontakter i skolen. På skoler med egne klasser/linjer for elever med fysiske og/eller psykiske funksjonsnedsettelse fremkom det at de sosialpedagogiske rådgiverne spilte en svært liten rolle i disse elevgruppens tilbud. Rådgiverne forstod dette arbeidet som tilhørende spesialpedagogenes virkeområde. Våre funn indikerer således at elever med fysiske og/eller psykiske funksjonsnedsettelse mottar et svakere tilbud om sosialpedagogisk rådgivning enn andre elevgrupper. Bufdir anser dette som et område som bør styrkes, og mener dette området må integreres i arbeidet med alle de faglige anbefalingene samt i utformingen og distribueringen av en eventuell «Voldsboks» som presenteres i kapittel 4.

3.2.2.5 Skole-hjemsamarbeid

Skole-hjemsamarbeid fremheves av informantene som en viktig del av skolens virksomhet. Samarbeidet får større fokus i de lavere klassetrinn og avtar ettersom barnet blir eldre. I videregående skole det lav grad av foreldreinvolvering. Informantene i skole rapporterte om lite systematisk informasjonsvirksomhet om vold og seksuelle overgrep rettet mot foresatte. Noen fortalte om forsøk på informasjonsmøter knyttet til voldstematikk, men at få foresatte møtte.

Å informere foresatte om vold og seksuelle overgrep og elevenes kunnskap om dette kan være en viktig del av styrkingen av barns vern mot vold, og inngår som komponent i mange skolebaserte opplæringsprogrammer om temaet (se også Glad et al 2010:22). Våre funn indikerer at det er store variasjoner i hvordan dette praktiseres og at det er behov for veiledning på hvordan og i hvilken grad foresatte bør involveres i skolens voldsforbyggende informasjonsvirksomhet (jf faglig anbefaling 1 og 4).

3.2.2.6 Kommunen og fylkesmannens rolle

Grunnskolene rapporterte at de ble innkalt til seminarer og fagdager i regi av kommune. Videregående skoler ble innkalt til seminarer og kurs av fylkeskommune. Samhandlingsrutiner mellom skole og andre instanser i kommune var etablert i alle skoler, og alle aktører i skole fortalte om god dialog og støtte både på kompetansehevingsfeltet og på oppfølging av enkeltsaker. Samarbeid på tvers av kommuner med hensyn til arrangementer/kurs/kompetanseheving forekommer hos de mindre kommunene.

I kartleggingen har vi vært ute etter å se på hvordan fylkesmennenes arbeid i de utvalgte fylkene påvirker skolenes arbeid med voldsrelaterte problemstillinger og vi har funnet at prosjekter som Sjumilssteget har betydning for hvordan skolenes omtaler sitt arbeid med voldsforebygging. Sjumilssteget har også betydning for hvordan fylkesmannen omtaler og forstår sitt ansvar på vold og seksuelle overgrep. Ingen fortalte om særskilte tiltak knyttet til informasjon om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole. I intervju med leder for oppvekstavdelingen på et fylkesmannskontor fortalte vedkommende om nært samarbeid med rektorer og om årlige fellessamlinger for rektorer hvor viktige problemstillinger og satsninger fra fylkesmann løftes frem. I denne praksisen finner vi et stort potensiale for distribusjon av informasjon, og vi anser et tett samarbeid med fylkesmennene derfor som viktig. Bufdir anser at Fylkesmennenes oppvekstavdelingers kompetanse på vold og seksuelle overgrep vil kunne ha stor betydning i videreutviklingen av et likeverdig og tilstrekkelig system for informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep og at disse integreres i arbeidet med anbefaling 5.

3.3 Ressurshefter og infomateriell

Direktoratene, organisasjoner etc. produserer ressurshefter og annet infomateriell om vold og seksuelle overgrep²³ til bruk i barnehage og skole. Målgruppen er både barn, foresatte og voksne som jobber med barn. Disse ressursheftene kan være en viktig del av informasjonsarbeidet rettet mot barn og unge såfremt man lykkes i og nå frem til målgruppen med heftene.

Utdanningsdirektoratet rapporterer å ha utarbeidet heftet *Seksualitet og kjønn – et ressurshefte for lærere i grunnskolen* (2009, revidert 2011)²⁴. Heftet er tenkt å være en faglig ressurs når lærerne jobber mot kompetansemål og temaer knyttet til f. eks seksualitet, kjønnsidentitet, seksuell trakassering og kjønnsrelaterte problemstillinger og mobbing. Ressursheftet inneholder ideer til elevaktiviteter og viser til kilder og litteratur som kan brukes i opplæringen.

I samtaler med skolehelsetjenesten og rådgivere på skoler samt barnehageledere rapporteres det at det er tilfeldig hvilke infomateriell de har i hylla på kontoret. Ingen rådgivere rapporterte at de brukte infomateriell om vold og seksuelle overgrep systematisk i arbeidet med elevene. Skolehelsetjenesten deler i større grad ut infomateriell til elever/foreldre i forbindelse med voldsrelaterte temaer.

3.4 Hvor henvender ansatte i barnehage og skole seg for informasjons- og kurstilbud?

I samtaler med aktører i skole, barnehage, kommune og fylkeskommuner har vi funnet at det benyttes ulike strategier for å lokalisere informasjon om og verktøy knyttet til voldsforebygging. Flere peker på at det mangler en ressursportal hvor de kan orientere seg i tiltak og verktøy

²³ Infomateriell til barn og unge om vold og seksuelle overgrep kartlegges i forbindelse med tiltak 23 b.

²⁴ http://www.udir.no/Laringsmiljo/helse_i_skolen/Undervisning-om-seksualitet---Et-ressurshefte-for-larere-i-grunnskoleopplaringen/

knyttet til problematikene. Dette gjelder både generell kunnskapsinnhenting, lokalisering av verktøy for universelle tiltak, svar på spørsmål knyttet til mistanke eller enkeltsaker, og prosedyrer knyttet til samarbeid med barnevernet i prosessen fra bekymringsmelding til oppfølging. Bufdir utarbeider nå en veileder i samarbeid med Utdanningsdirektoratet som skal bidra til å bedre samarbeidet mellom skole og barnevern. Den er ment brukt av skole og barnevern ved mistanke eller avdekking av vold og seksuelle overgrep. Det er viktig at «markedsføringen» av denne veilederen er god slik at alle skoler, barnevern og elever kan få optimalt ut av samarbeidet. Faglig anbefaling 3, 4, 5 og 6 samt «Voldsboksen» vil kunne være betydningsfulle i implementeringen av veilederen og liknende innsatser.

Kartleggingen indikerer at det er stor mangel på språktilpasset informasjon om voldsrelaterte problemstillinger som er tilgjengelig til samiske deler av befolkningen (se faglig anbefaling 5 c).

Udir.no ble trukket frem av informantene som et viktig og godt verktøy i arbeidet. Bufdir finner på disse nettsidene et betydelig potensiale for å formidle informasjon og gi veiledning i voldsforbyggende arbeid til barnehage og skole, samt å konstruere en digital bro mellom udir.no og andre direktoraters voldsforbyggende arbeid (se kap 4.3.1)

3.5 Forebyggingsmodeller

Prosjektet Sjumilssteget er initiert av fylkesmann i Troms. Målet var å iverksette FNs barnekonvensjon i kommunene i Norge. Gjennom å konkretisere artikkelene i barnekonvensjonen gjøres kommunene i stand til å bruke disse når de planlegger og kvalitetssikrer sine tjenester til barn og unge. I samtaler med skoler og barnehager som var lokalisert i Sjumilsstegskommuner trakk alle frem betydningen av Sjumilssteget for det arbeidet de gjorde mot vold og seksuelle overgrep. Tidlig Inn er et opplæringsprogram initiert av Helsedirektoratet, hvor aktører i kommunene blant annet trenes i kartlegging av og samtaler om alkohol og graviditet, kartlegging av og samtaler om psykiske vansker under graviditet og småbarnsperiode, kartlegging av og samtaler om vold i nære relasjoner og samarbeid om alvorlig og kompleks problematikk. Også Tidlig Inn blir av informantene i Tidlig Inn-kommuner trukket frem som en sentral faktor for det voldsforbyggende arbeid. Sjumilssteget og Tidlig Inn ble av informanter i barnehage og skole oppgitt som årsak til gode samarbeidsmodeller i kommunen og med barnevernet.

Arbeidet som foregår i ulike former for samarbeidsteam i barnehage og skole trekkes av alle informanter frem som sentralt i forebyggingsarbeidet. Teamene har ulik sammensetning og benevnelser. De kan både være arrangert i barnehagen og skolen hvor de inviterer inn relevante aktører som for eksempel barnevern, og de kan være arrangert på eiernivå hvor relevante aktører involveres. Skolehelsetjenesten, sosialpedagogisk rådgiver og barnehage og skoleledelse trekker frem arbeidet i disse teamene som sentrale oppgaver i sin virksomhet. Bufdir mener det finnes et potensiale i disse samarbeidsrutinene for å løfte frem problemstillinger knyttet til systematisering og organisering av arbeidet med å styrke barns vern og selvvern mot vold i barnehage og skole. Dagens praksiser for samarbeidsteam bør spille en viktig rolle i arbeidet

med faglig anbefaling 2, 4, 5 og 6 samt i utformingen og distribueringen av en eventuell «Voldsboks» som presenteres i kapittel 4.

3.6 FUB og FUG

I korrespondanse med Foreldreutvalget for barnehage (FUB) og Foreldreutvalget for grunnopplæringen (FUG) formidlet organisasjonene at de i liten grad driver med informasjonsarbeid rettet direkte mot barn og unge. FUB og FUG er rådsorgan som skal sikre foreldreperspektivet i saker som handler om skole, og de opplyser at informasjonsarbeid er primært rettet mot foresatte eller ansatte i skolen. FUB og FUG informerer at de samarbeider med ulike aktører for å sikre at foreldreperspektivet blir ivaretatt, også for å opplyse foresatte om saker som kan hjelpe dem til å være trygge voksne i møtet med skolen og ungenes læringsarbeid. De har laget informasjonsmateriell og deltatt i ulike kampanjer som også berører foresatte. Noen av disse handler om voldsrelaterte temaer som mobbing. FUB og FUG beskriver at de i tillegg til tiltakene over også daglig gir veiledning til foresatte og andre via telefon, e-post og Facebook, og svært mange av sakene dreier seg om mobbing av ulik karakter. FUB og FUG mener det er rom for forbedring med hensyn til informasjon til elevene om vold og seksuelle overgrep. De påpeker at hovedutfordringen ligger i at kontaktlærere og faglærere har for mange oppgaver som ikke er en integrert del av læreplanverket. Når skoleeier ikke pålegger å gjennomføre tiltak, blir det opp til den enkelte skoleleder/lærer å prioritere i en travel hverdag. Videre mener FUB og FUG at det i de senere årene har vært for stort fokus på fag og karakterer, og da blir disse sakene lett nedprioritert. De mener også at lærere har lite eller ingen kompetanse på området og at elevene bør ha mulighet for å snakke med noen som har kunnskap og forståelse for hvordan man skal håndtere slike saker.

FUB og FUG anser det som skolens oppdrag å formidle kunnskap om kropp og psykisk helse. FUB og FUG foreslår at skolehelsetjenesten, som har god kunnskap på området, får ansvar for å gjennomføre disse tiltakene i skolen. Skoleeier kan få ansvar for å gi skolehelsetjenesten tilgang på elevene i skoletiden. Helsepersonell har kompetansen, og det er behov i skolen for økt tilgang til skolehelsetjeneste. Et samarbeid mellom skolehelsetjeneste og skoleeier ville derfor, i følge FUB og FUG være naturlig.

3.7 Elevorganisasjonens perspektiv

I samtale med to representanter for Elevorganisasjonen ble det diskutert form og innhold på informasjon om vold til elever. De formidlet at det var viktig å bygge opp team rundt elevene bestående av rådgivere, veiledere, psykologer og skolehelsetjenesten. De forteller om et for stort fokus i seksualundervisningen på hva som er «greit» og «ikke greit», på grunnskolenivå. De etterlyser mer tilrettelegging for refleksjon og danning på området.

De mener den som er skikket bør ha ansvaret for undervisningen og at det ikke behøver å være noe fasit i organiseringen av informasjonsvirksomheten om «sensitive» temaer. De mener rådgivertjenesten og skolehelsetjenesten er godt nok kjent for elevene i norsk skole, men at det i mindre grad eksisterer et godt opplæringstilbud om vold og seksuelle overgrep. De ønsker å

implementere undervisning om vold i fag som allerede eksisterer. De forteller at de selv aldri har fått undervisning om vold i skoleløpet. De etterlyser mer opplæring på lovverk og rettigheter i forhold til vold og seksuelle overgrep. Elevenes lojalitet mot foreldre er større på grunnskolen enn på videregående og dette bemerker de er noe som bør medberegnes i utformingen av voldsforbyggende innsatser som opplæring om vold og seksuelle overgrep i skolen.

3.8 Avsluttende oppsummering og vurdering

I kommunikasjon med de over nevnte aktørene har vi funnet en gjennomgående interesse for voldsrelaterte tematikker, men lav grad av systematisk og målrettet arbeid med de ulike voldsformene som barn og unge blir utsatt for og utsetter andre for. Alle aktører i skole og barnehage vi var i kontakt med jobbet med voldsproblematikk. Spesielt fokus fikk mobbing og sosial kompetanse. Funnene fra kartleggingen peker mot at barn i norske barnehager i liten grad får opplæring om sine rettigheter om vern mot vold. Dataene foreslår videre at kommunens fokus på voldsforebygging er betydningsfullt når det kommer til barnehageenhetenes *bevissthet* og *fokusområder* i barnehagehverdagen, men at dette ikke nødvendigvis bidrar til at barna i noen større grad blir invitert inn i samtaler om vold og seksuelle overgrep i barnehagen. Derimot har personalet i barnehagen ofte voldsrelaterte temaer oppe i personalgruppen, men det er begrenset til noen få volds kategorier som for eksempel å prate med barn om seksuelle overgrep, og mobbing/sosial kompetanse.

Skolens rådgiver og skolehelsetjenesten er de to yrkesgruppene som i størst grad markerer seg som informasjonsgivere om voldsrelaterte aspekter til elever i norsk skole. Rådgiverne forteller om et fokus på å kjenne elevene og bli sett i skolegården, samt samarbeid med kontaktlærere i forbindelse med elever med spesielle behov. Skolehelsetjenesten har, med utgangspunkt i Veileder for helsestasjon og skolehelsetjenesten, universelle tiltak som retter seg mot alle elever på skolen, i tillegg til tiltak som «treffetid». De universelle tiltakene kan kritiseres for å være for åpne for fortolkning, og garanterer ikke et likeverdig tilbud av informasjon om vold og seksuelle overgrep.

Det er variasjoner i organiseringen av skolens sosialpedagogiske arbeid. Rådgiverens personlige karakteristikk, interesser, erfaringsbakgrunn og utdanning ser ut til å være faktorer som preger rådgiverens strategier i arbeidet med elever og voldstematikk.

I praksisene knyttet til informasjonsvirksomhet og forebygging av vold mot barn og unge i barnehage og skole utføres det aktiviteter på universelt, selektivt og indikert nivå. Eksempler på universelle tiltak i barnehage og skole er undervisning i barns rettigheter, barnekonvensjonen, voldstematikk i læreplanen, Operasjon dagsverk, Dignityday og FN-dagen. Resultater fra vår kartlegging indikerer at selektive tiltak som er anvendt i barnehager og skoler er knyttet til for eksempel forekomst av mobbing hvor de ansatte tar i bruk virkemidler for å håndtere/adressere problemet. Videre kan funn fra kartleggingen tyde på at indikerte tiltak i barnehagene og skolene ofte er konsekvenser av mistanke med bakgrunn i observasjoner av barnet og/eller foreldrene eller samarbeid med foreldrene. Det fremstår som at tiltakene ofte overlapper hverandre. Valg av formidlingsstrategi og tiltak, fra de ansvarliges side, ser ut til å være del av dynamiske prosesser

hvor de ansvarlige hele tiden vurderer forholdene og behovene til barna ut i fra et helhetsinntrykk. I samtale med informantene finner vi ikke et bevisst forhold til å trekke noe skillelinje mellom de tre overnevnte tiltakskategoriene. Heller differensieres det mellom «undervisningsarbeid» og forebyggingsarbeid (sosialfaglig). For informantene er undervisningsarbeid knyttet til rammeplaner og læreplaner, mens forebyggingsarbeid er knyttet til sosiale og psykologiske forhold hos barna. Undervisningsarbeidet har som primærfunksjon å bidra til læring og oppnåelse av kompetansemål, og forebyggingsarbeidet er aktiviteter hvis primærfunksjon er å bidra til at barna/elevne har gode forutsetninger for å trives og lære. De vi snakket med i barnehage og skole hadde en bred forståelse og definisjon av forebyggende arbeid. En sosiallærer formulerte det slik: «*alt arbeid jeg gjør her er forebyggende*». I praksis er det voldsforebyggende arbeidet og undervisningsarbeid om vold overlappende med uklare skillelinjer for informantene, men de forstår det som del av to ulike ansvarsområder.

Kartleggingen indikerer at informasjonsarbeid om vold forekommer i to former i skole og barnehage. Formelt informasjonsarbeid er voldsinformasjon som skjer i klasseromsundervisningen med bakgrunn i pensum, læreplaner, kompetansemål og informasjonsformidling om vold fra eksterne programtilbydere. Uformelt informasjonsarbeid er den aktiviteten som finner sted eksempelvis i skolegården eller i klasserommene og er knyttet til episoder som har forekommet i skolemiljø eller i samfunnet. Arbeidet skjer i stor utstrekning gjennom samtaler og ordskifte mellom lærere og elever som ikke er formalisert i eksempelvis lærerplaner eller programmer. I svarene på Bufdirs utsendte spørreskjema, besvart av ansatte i barnehager, ble det påpekt at voksenpersonen ofte tar del i samtaler om voldsrelaterte temaer som barn har startet seg i mellom. Det kan ikke utelukkes at en god del av barns kunnskap om voldsrelaterte temaer kommer fra «uformelt» informasjonsarbeid, hvor voksne veileder barn og hvor barn og unge veileder og deler informasjon med hverandre. I praksis forekommer derfor «formelt» og «uformelt» informasjonsarbeid, i likhet med «undervisningsarbeid» og «forebyggingsarbeid», del av dynamiske kommunikasjonsprosesser mellom voksne og barn. Derfor mener vi det er viktig at alle ansatte i barnehage og skole innehar grunnleggende kompetanse om voldsrelaterte problemstillinger (se også Øverlien & Sogn, 2007:12).

Gjennomgående likhetstrekk i de ulike kommunene er at hverken barnehagene/skolene eller fylkeskommune/kommunen/bydelen har noe oversikt over tiltakene/verktøyene de har tatt i bruk i sitt voldsforebyggende arbeid. Det finnes heller ikke noe systematisk organisering av hvilke voldkategorier som dekkes, som skal og bør dekkes, som har vært dekket og når de eventuelt ble dekket. Fraværet av en oversikt gjelder både kompetansehevingskurs og seminarer tilbudt av kommunen og fylkesmann, barnevern, andre offentlige institusjoner samt tilbud fra frivillige organisasjoner.

Det ser ut til å finnes en sammenheng mellom en utbredt fragmentert forståelse av vold, og manglende helhetsperspektiv knyttet til å inkludere hele voldspekteret i arbeidet med vold mot barn i barnehagene/skolene. Dette gjelder både på fylkesmannsnivå, kommune/bydelsnivå og i den enkelte barnehage/skole. Utfordringer med et fragmentert voldsbegrep er også påpekt i rapport om tilbudet om etter- og videreutdanning om vold og seksuelle overgrep: «*(...) former for vold og overgrep som i større grad treffer avgrensede grupper av barn og unge, slik som*

tvangsekteskap, kjønnslemlestelse eller æresrelatert vold, i stor grad defineres som separate tema og ikke integreres i omtalene og diskusjonene av vold og seksuelle overgrep i generell forstand. Når innsatsene mot vold og seksuelle overgrep i økende grad forsøkes integrert og sett i sammenheng med hverandre, vil det være av interesse å diskutere om slike oppdelinger er hensiktsmessige eller kan hindre nødvendig samhandling rundt de berørtes behov.»²⁵

For å tilby et aldersadekvat og likeverdig tilbud til alle barn og elever er det nødvendig med en helhetlig og målrettet strategi på området som involverer alle nivåer i organiseringen av arbeidet. Bufdir mener at statlige forvaltingsorganer bør ta en tydeligere, og fra informantene uttalt som nødvendig, rolle i organiseringen av informasjonsvirksomhet tilknyttet vold i barnehage og skole.

²⁵ Rapport på tiltak 37 c i tiltaksplanen «En god barndom varer livet ut»

4 PRESENTASJON AV BUFDIRS ANBEFALINGER OG GRUNNLAG FOR ANBEFALINGER

I kartleggingen av informasjons- og kursvirksomhet om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole har vi funnet indikasjoner på en rekke utfordringer vi anser som betydelige for omfanget og kvaliteten på informasjonen. Vi har også lokalisert et vesentlig potensiale i praksisene og organiseringen av voldsforbyggende informasjonsarbeid i barnehage og skole som vi ønsker å fremheve. I det følgende vil vi trekke frem det vi anser som de viktigste funnene i kartleggingen og som danner grunnlaget for anbefalingene.

4.1 Mot en kunnskapsbasert opplæring

Barn og unge i barnehage og skole mottar informasjon om vold og seksuelle overgrep gjennom opplæringsløpet fra flere instanser. Ofte er det skolehelsetjenesten, sosialrådgivere og læreren/barnehagelæreren som informerer, men også aktører i sivil sektor bidrar. Det foreligger lite forskning på betydningen av informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep. Kan informasjon i ulike aldre bidra til å styrke barns selvvern mot vold? Bidrar informasjon til skamfølelse hos voldsutsatte barn i ulike aldre? I hvilken grad og på hvilken måte er det formålstjenlig å involvere foresatte i informasjonsvirksomheten (Glad et al 2010: 22-23, 26-27)? I utformingen av kvalitetssikrede undervisningsopplegg rettet mot barn i barnehage og skole og i undervisningsinstitusjonenes vurdering av verktøy for undervisningen er det viktig at det foreligger forskning som bidrar til god kvalitet i informasjonsvirksomheten (Glad et al 2010). RVTs Sør sin rapport har fokus på hvordan opplæringsprogrammer og undervisningsopplegg til bruk i barnehage og skole om vold og seksuelle overgrep utviklet av frivillige organisasjoner kan utformes på en måte som kan sikre kvaliteten på innholdet (Lohne 2015). Dette anser Bufdir som et viktig ledd i utviklingen av et godt utbygget system for voldsforbyggende arbeid i barnehage og skole.

Faglig anbefaling 1.

a) *Bufdir foreslår å styrke kunnskapsgrunnlaget omkring forebyggende innsats i informasjonsvirksomhet og virkninger av informasjon til barn og foresatte om vold og seksuelle overgrep. Kunnskapsgrunnlaget bør informere utviklingen av anbefalinger for organiseringen av voldsforbyggende informasjonsarbeid i barnehage og skole (jf anbefaling 4a, b, c).*

b) *Bufdir foreslår å videreutvikle den faglige standarden for undervisningsopplegg (se tabell 1) som kan bidra til å kvalitetssikre barnehage og skolebaserte opplæringsprogrammer.*

4.2 Kompetanse om vold hos ansatte i barnehage og skole

Gjennom opplæringsløpet skal barn lære om en rekke voldsrelaterte tematikker (Jf. kap 2.1-2.3). Organisasjonene i sivil sektors informasjonsvirksomhet på vold og seksuelle overgrep kan og bør bli benyttet som verktøy i opplæringen (jf. kap 3.1). Vi ser det som avgjørende at barnehagelærer og lærer innehar den nødvendige grunnkompetansen om vold og seksuelle overgrep til å vurdere å supplere innholdet ved behov. Denne grunnkompetansen kan styrkes/sikres gjennom regjeringens forslag om å integrere kunnskap om å *se, fange opp* og *følge opp* ofre for vold og overgrep i norsk lærerutdanning vil kunne bidra til styrking av elevers vern mot vold.²⁶ Bufdir mener forøvrig det er vesentlig at læreren også har grunnleggende kompetanse og refleksjonskapasiteter til å *samtale* med barn om utfordrende tematikker.

Faglig anbefaling 2.

Bufdir foreslår en styrking av kunnskap om- og trening i å snakke med barn og unge om vold og seksuelle overgrep i lærerutdanningene og i utdanningene for andre yrkesgrupper (f.eks. pedagogisk psykologisk tjeneste, skolehelsetjenesten, spesialpedagogiskutdanningene, barne- og ungdomsarbeider) i barnehage og skole.

4.3 De offentlige myndigheters ansvar- Organisering og forankring av voldsinformasjonsarbeidet

Barnehagelæreren og læreren sammen med ledelse og eier står ansvarlig for valg av opplæringsmetode og pedagogiske verktøy i opplæringen. Organisasjonenes bidrag om vold og seksuelle overgrep kan og bør bli benyttet som verktøy i opplæringen, men vi anser det som vesentlig at barnehagelærer og lærer innehar den nødvendige grunnkompetansen om vold og seksuelle overgrep til å vurdere og supplere innholdet ved behov (jf. faglig anbefaling 2). En satsning på å garantere innholdet i/eller utvikle evidensbaserte opplæringsprogrammer og innsats for voldskompetanseøking i utdanningene alene vil ikke bidra til å løse utfordringene i som er lokalisert i informasjons- og kursvirksomhetsarbeidet om vold og seksuelle overgrep i skole og barnehage. Bufdir anser utfordringene til å være knyttet til god organisering og forankring av informasjonsarbeidet.

Barnehage og skole er arenaer hvor alle barn tilbringer en stor andel av tiden i sin oppvekst. Bufdir vurderer det som hensiktsmessig at barnehage og skole innehar en viktig rolle i voldsforbyggende informasjonsarbeid rettet mot barn og unge (se også Glad et al. 2010:20-21, Øverlien & Sogn 2007:12, Lohne 2015:5-6). Denne kartleggingen indikerer at barnehagens, skolens, og bydelens/kommunens/eiers økonomiske forutsetninger/strategier og beliggenhet er av betydning i omfanget- og utformingen av informasjons- og kursvirksomhet om vold og seksuelle overgrep (jf. kap. 3.2-3.7). Dette anser vi som en utfordring fordi alle barn og unge skal omfattes av et likeverdig voldforebyggende system.

²⁶ <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/skal-lare-om-vold-og-sekseulle-overgrep/id2439205/>

Funn fra vår kartlegging av praksiser på feltet indikerer at det eksisterer et behov for en tydeliggjøring av ansvarsområder og samarbeidslinjer i organiseringen av informasjonsarbeidet til barn og unge om vold og seksuelle overgrep. Derfor ser vi det som positivt at Utdanningsdirektoratet gjennom prosjektet *Et lag rundt læreren*²⁷, har fokus på utvikling og evaluering av formålstjenlig bruk av flerfaglig kompetanse i skolen, samt at arbeidet fremhever behovet for å «(...) forløse kompetanse gjennom utvikling av bedre samarbeidsmodeller, der forankring, ledelse, rolle- og ansvarsavklaringer og veiledning inngår som sentrale elementer i utviklingsprosessen» (Borg et. al, 2014:137). Fokusområdene bedring av samarbeidsmodeller, forankring av voldsforbyggende utviklingsarbeid i alle nivåer, strategisk ledelse, avklaring av rolle og ansvar samt veiledning av utvikling av det voldsforbyggende arbeidet finner vi i vår kartlegging å være viktige områder for utvikling av et tilstrekkelig opplæringstilbud om vold og seksuelle overgrep til barn og unge i barnehage og skole. I et, for ansatte på alle nivåer i barnehage og skole, uoversiktlig felt (Jf. kap. 3) finner vi et behov for retningslinjer de kan støtte seg til i det voldsforbyggende arbeidet. Behovet for god veiledning til barnehage- og skoleledelse for utvikling av tilstrekkelige opplegg for informasjon til barnehagebarn og elever om vold og seksuelle overgrep er et uttalt behov blant våre informanter. Et tilsvarende behov finner vi hos offentlig utdanningsansvarlig på bydels-, kommune- og fylkeskommunenivå. Mangelen på tilgjengelig kvalitetssikret informasjon for hvordan arbeidet med voldsforebygging bør gjennomføres fører til store variasjoner i tilbudet barnehagebarn og elever får. Dette innbefatter variasjoner i inkludering av private barnehage- og skoleeiere i kommune og fylkeskommunes samarbeidsfora og utviklingsarbeid knyttet til voldsforebygging. Bufdir mener det er nødvendig med en overordnet strategi som bidrar til at alle barn og unge mottar et tilstrekkelig opplæringstilbud om vold og seksuelle overgrep, samt kunnskapsoversikt på området som kan informere god implementering av voldsforbyggende arbeid (se også Borg et al 2014:4).

Kartleggingen indikerer begrenset kunnskap blant aktører innenfor barnehage og skole om hvor det er mulig å oppsøke nettbasert informasjon om vold og seksuelle overgrep. Mangelen viser seg både i forhold til hvor ansatte kan oppsøke info om voldsrelaterte problemstillinger inkludert kurs og seminarer, og hvilke nettressurser de ansatte skal anbefale barn og unge. Dette preger tilbudet elever får. Derfor anser Bufdir arbeidet med utarbeidelse av en tverrsektoriell plan for informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep som betimelig²⁸. Dette arbeidet bør integreres i oppfølgingene av de faglige anbefalingene presentert i denne rapporten.

Noen segmenter av barn og unge antas å være spesielt risikoutsatte med hensyn til overgrep. Fra informanter i samiske områder rapporteres det om særskilte utfordringer knyttet til barnevern i samiske deler av befolkningen. Forskning viser at den samiske befolkningen, og særlig samiske kvinner, rapporterer om flere fysiske, emosjonelle og seksuelle overgrep enn den øvrige befolkningen²⁹. Barn og unge med fysiske og/eller psykiske funksjonsnedsettelse antas å være

²⁷ Tiltak 25 i tiltaksplan *En god barndom varer livet ut*.

²⁸ Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom «En god barndom varer livet ut» (2014 – 2017), Tiltak 27 B

²⁹ Eriksen et al 2015

spesielt sårbare for vold (Glad et al, 2010:9). I vår kartlegging viser det seg svakheter i tilbudet til disse gruppene med hensyn til tilpasset informasjon om vold og seksuelle overgrep. Vi har funnet lite informasjon oversatt til samiske språk om vold og seksuelle overgrep. Dette fremheves også som en mangel i intervjuer på fylkesmannsnivå. Vi har snakket med 5 enheter (tilrettelagte skoler eller tilrettelagte klasser) om deres opplæring av elever med funksjonsnedsettelse og/eller utviklingshemninger om vold og seksuelle overgrep. Ingen bedriver slik opplæring av elevene. Bufdir anser det som nødvendig å styrke informasjonsarbeidet om vold og seksuelle overgrep mot disse gruppene.

Faglig anbefaling 3.

Bufdir foreslår styrking av kunnskapsgrunnlaget om implementering av voldsforbyggende innsatser i barnehage og skole. Dette innebærer en utforsking av betydningsfulle faktorer på statlig nivå, fylkeskommunalt og kommunalt nivå, enhetsledelsesnivå og ansattnivå for vellykket implementering av nødvendige innsatser. Dette kunnskapsgrunnlaget vil kunne informere utviklingen av en overordnet strategi for voldsforbyggende informasjonsarbeid i barnehage og skole.

Faglig anbefaling 4.

- a) Bufdir foreslår å utvikle en veileder som strukturerer informasjonsarbeidet: «Fra barnehage til russetid». Veilederen bør inneholde anbefalinger på hva barn må få av informasjon om vold og seksuelle overgrep på ulike tidspunkter i opplæringsløpet. Denne bør utvikles med utgangspunkt i det kunnskapsgrunnlaget som i dag foreligger, og den bør videreutvikles og oppdateres når kunnskapsgrunnlaget er styrket (Jf faglig anbefaling 1).*
- b) Bufdir foreslår å utvikle retningslinjer til barnehage- og skoleledelse for organisering av enhetens voldsforbyggende informasjonsvirksomhet. Disse bør utvikles med utgangspunkt i det kunnskapsgrunnlaget som i dag foreligger, og de bør videreutvikles og oppdateres når kunnskapsgrunnlaget er styrket (Jf faglig anbefaling 1).*
- c) Bufdir foreslår utvikling av tilpasset informasjon om vold og seksuelle overgrep til segmenter av befolkningen med behov for språktilpasset/pedagogisk tilpasset innhold, særskilt barn med samisk morsmål og barn med fysiske og/eller psykiske funksjonsnedsettelse.*

Faglig anbefaling 5.

Bufdir foreslår utvikling av distribueringsstrategi for tilgjengeliggjøring av informasjon (jf anbefaling 4 a, b, c) til dem som jobber med og i barnehage og skole på eiernivå, ledelsesnivå og utøvernivå (lærer, skolehelsetjeneste, rådgiver).

Opplæring til barnehagebarn og elever om vold og seksuelle overgrep er ikke sterk forankret i lovverket, ei heller i kompetansemål (Jf. kap 2). Det innebærer at det er åpent for aktører i barnehage og skole å fortolke det formelle kravet til å drive opplæring om vold og seksuelle

overgrep og tilpasse opplæringen etter vurdert behov hos barnehagebarna/elevne. Også anbefalinger og prosedyrer knyttet til skolens sosialpedagogiske arbeid fremstår som mangelfullt og det er lav grad av systematikk. Konsekvensene av dette er store variasjoner i opplæringstilbudet barnehagebarn og elever i grunn- og videregående skole får om voldsrelaterte problemstillinger (Jf. kap 3.4-3.7), og det er nødvendig med en styrking av feltet.

Faglig anbefaling 6.

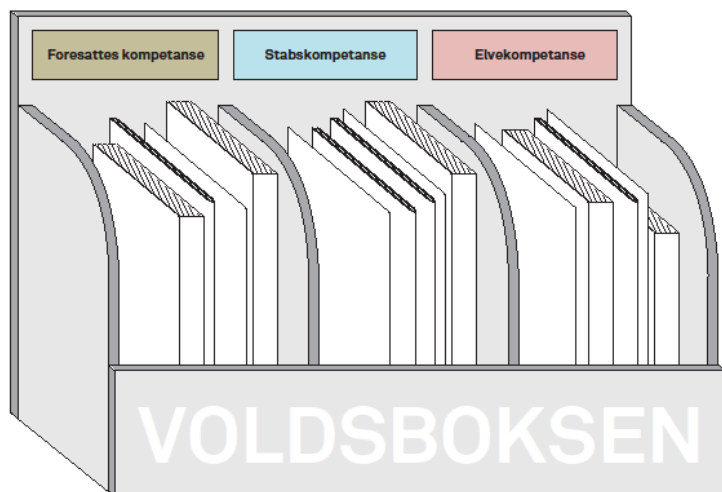
Informasjonsvirksomhet om vold og seksuelle overgrep til barn og unge er i liten grad forankret i lover, forskrifter, ramme- og læreplaner. Bufdir anbefaler en tydeliggjøring av innhold og rolleforpliktelser i informasjonsvirksomheten om vold og seksuelle overgrep for å sikre barn og unge tilstrekkelig og likeverdig opplæring om vold og seksuelle overgrep.

4.3.1 En ressursboks for barnehage og skole

Bufdir vil med bakgrunn i redegjørelsens for anbefalingene presentere et forslag som skisserer en måte å besvare behovene knyttet til anbefalingene 2, 4 og 5 formulert over. Arbeidstittel på skissen er Voldsboksen og vil kunne imøtekomme problemstillinger på feltet. Spesielt vil forslaget konstruere en bro mellom udir.no og Bufdir sine nettsider om vold i nære relasjoner og barnevernssider som vi anser som nødvendig i utviklingen av barnehagers og skolers voldsforbyggende arbeid.

VOLDSBOKSEN

For bruk av stab i skole og barnehage

Gjennom den supplerende kartleggingen av informasjonsarbeidet i skole og barnehage har vi funnet mangel på systematikk i det voldsforbyggende informasjonsarbeidet i barnehage og skole. Det finnes et behov for å sammenstille, «samle», kvalitetssikre og tilpasse informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep. Nødvendigheten av en systematisk distribuering av

materiell om vold og seksuelle overgrep til barnehager og skoler fremsto også som sentralt. Bufdir anser det som viktig at det ved utvikling av en slik ressursboks utformes en distribusjonsstrategi med målsetting å nå ut til alle elever og barnehagebarn i landet.

På bakgrunn av dette anbefaler Bufdir at ressurser samles i en digital³⁰ ressursboks for arbeid med vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole, som kvalitetssikres og tilgjengeliggjøres/distribueres til alle barnehager og skoler. Boksene vil være en tilgjengelig ressurs som barnehager og skoler anbefales å trekke på i arbeidet.

Innhold i skoleboksene

Vi vet at lærere kan oppleve mangelen på tid i skolehverdagen som en utfordring (se Borg et al. 2014). Voldsboksene bør invitere til bruk og ikke oppleves av stab som omfattende og utilgjengelig. Derfor anbefaler vi at boksens innhold er ikke utfyllende men dekkende med veiledning for hvor stab kan oppsøke ytterligere info, kurs og faglitteratur på området.

Innholdet i boksene bør være utviklet og tilpasset til ulike alderstrinn; barnehageboksen, barneskoleboksen, ungdomsskoleboksen og videregående boksen. Det er også behov for veiledning til tilrettelagte avdelinger og på skoler med elever med funksjonsnedsettelse for hvordan de skal arbeide med voldsrelaterte problemstillinger. Behovet for informasjon om vold og seksuelle overgrep på samisk er også uttalt (jf faglig anbefaling 4 c). Innholdet i

³⁰ Det kan også være hensiktsmessig å tilby ressursboksen fullstendig eller delvis i fysisk format i barnehager og skoler.

boksene rettet mot skole bør utvikles til å dekke kompetansemålene i skolen. Bufdir vurderer det som viktig og hensiktsmessig at det er fokus på tilgjengelighet og brukervennlighet i utviklingen av boksen for å senke terskelen for å ta i bruk verktøyet for stab i barnehage og skole. Kompetansehevende innhold i boksen kan tilbys i form av tekst, videosnutter og e-læring.

Foresattes kompetanse	Stabskompetanse	Elevkompetanse
<p>Innhold</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Hvorfor, når, hvordan.</u> Beskrivelse av <i>hvorfor foresatte</i> skal inkluderes, instruksjoner for <i>hvor ofte</i> og <i>hvordan</i> øvrig innhold i denne delen skal brukes. 2. <u>Maler for infoskriv</u> på flere språk. (jf. Det er mitt valg sitt skriv i veileder for foresatte). Hvor foresatte finner nettressurser med ytterligere info, infoskriv om vold og seksuelle overgrep etc. 3. <u>10-20 minutters opplegg for foreldremøter.</u> Caser for bruk på foreldremøtet. Casene er ment å åpne for samrefleksjon. 	<p>Innhold</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Hvorfor, når, hvordan.</u> Beskrivelse av <i>hvorfor staben</i> skal inkluderes, instruksjoner for <i>hvor ofte</i> og <i>hvordan</i> øvrig innhold i denne delen skal brukes. 2. <u>Veiledning til ledelsen på hvordan arbeidet bør organiseres:</u> legge opp tidsplan, gi ansvar for veiledning på bruk av innhold til samarbeidsgruppe: helsesøster, sosialpedagogisk rådgiver og inspektør (for forankring i ledelse) 3. <u>Infoskriv til pedagogene:</u> Hvorfor fokus på vold; nøkkeltall og forekomst. Flytskjema ved avdekking og mistanke. Info om hvor de finner ytterligere info om temaet, videreutdanninger, e-læringskurs og kompetansesentre. Voldspekteroversikt. 4. <u>10-20 minutters opplegg for personalmøter</u> Casebaserte oppgaver med kort varighet som er ment å trene staben i å snakke med barn om voldsrelaterte problemstillinger; hendelsesforløp ved mistanke etc. 5. <u>Videoforelesning</u> 	<p>Innhold:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Hvorfor, når, hvordan.</u> Beskrivelse av <i>hvorfor elevene</i> skal inkluderes, instruksjoner for <i>hvor ofte</i> og <i>hvordan</i> øvrig innhold i denne delen skal brukes. 2. <u>Male for infoskriv:</u> lister med relevante nettstedet og instanser man kan henvende seg v om utsatt eller som venn av utsatt. Voldspekteroversikt. 3. <u>Opplegg for casebaserte sekvenser i undervisningen.</u> Arbeidet med casene bidrar til oppnåelsen av kompetansemål. Målet er at elevene to ganger i året inviteres til samrefleksjon om ulike voldsrelaterte problemstillinger.
<p>Formål</p> <p>Formålet med denne delen er å involvere, og gjøre foresatte bevisste på elevenes kompetanse på voldsområdet. Slik kan foresatte ta del</p>	<p>Formål</p> <p>Formålet med denne delen er å øke stabens kompetanse på voldsområde. Målet er også å bidra med en kontinuitet i skolens voldsforbyggende</p>	<p>Formål</p> <p>Formålet med denne delen er å øke elevenes kompetanse på voldsområdet; hva kan vold være og hvordan handler man som utsatt eller</p>

i samtaler med. Slik kan de også bli bevisste situasjoner som kan være krenkende for barn i familiens hverdag.

arbeid samt en mer målrettet og langsiktig strategi for integrering av voldstemaet i undervisningen.

ved når man oppdager at noen man kjenner er utsatt?

Boksen bør inneholde en kort instruksjon som henvender seg til skoleledelse, sosialpedagogisk rådgivning og skolehelsetjenesten om hvordan det er hensiktsmessig at boksen brukes. Det er også et utnyttet potensiale for utnyttelse av bibliotekarene på dette området (jf Borg et al. 2015:6)

Forutsetninger

En forutsetning for suksess i dette arbeidet er samordning med Utdanningsdirektoratet og Helsedirektoratet. Seksjon for voldsforebygging er i dialog med representanter for Helsedirektoratet sin seksualhelsestrategi for gunstige samarbeid, eventuelt samordning av innsatser. En samordning med Utdanningsdirektoratets satsninger på forebygging i skolen (jf. «Et lag rundt læreren») vil være fruktbart. Produktets synlighet på udir.no er avgjørende for prosjektet.

5 Etterord

Vi har i denne kartleggingen vært i kontakt med en rekke aktører i tillegg til informantene for å kvalitetssikre informasjonen og anbefalingene. Tre representanter fra sivil sektor har lest gjennom et sent utkast. Funnene korresponderer godt med deres egne erfaringer fra feltet. Underveis i prosessen har problemstillingene blitt drøftet med representanter fra Utdanningsdirektoratet og Helsedirektoratet. Det foreligger enighet om problemområdene på feltet. Vi har etter vår beste evne søkt data som kan motsi funnene og den dominerende enheten som eksisterer i hele tiltakskjeden, og vi vil med sikkerhet si at rapporten beskriver utberedte problemstillinger og behov tilknyttet informasjonsvirksomheten på temaet vold og seksuelle overgrep.

6 Referanseliste

- FNs konvensjon om Barnets rettigheter- Vedtatt av De forente nasjoner 20. november 1989. Ratifisert av Norge 8. januar 1991. Revidert oversettelse mars 2003 med tilleggsprotokoller
- Borg, E., Drange, I., Fossetøl, K. og Jarning, H. (2014). Et lag rundt læreren – kunnskapsoversikt. *Høgskolen i Oslo og Akershus*
- Borg, E., Drange, I., Fossetøl, K. og Pålshaugen (2015) Hva læreren ikke kan- kunnskapsgrunnlag. *Høgskolen i Oslo og Akershus*
- Eriksen, A.M.A, Hansen, K. L., Javo, C. & Schei, B. (2015) Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway: The SAMINOR 2 questionnaire study
- Glad, K. A., Øverlien, C. & Dyb, G. (2010). Forebygging av fysiske og seksuelle overgrep mot barn. kunnskapsoversikt. *Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress AS.*
- Lai, L. (2011). Kompetansemobilisering og egenmotivasjon. *Magma 03/11*
- Lohne, M. (2015). Kartlegging, vurdering og anbefalinger vedrørende undervisningsopplegg i barnehage og skole om vold og seksuelle overgrep. *Regionalt ressursenter om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging, region sør.*
- Synnevåg, M. C. (2011). God sosialpedagogisk praksis: En kunnskapssyntese. Oslo: *mcs:consult*
- Stewart, A. (1998): *The Ethnographer's Method*. California/London/New Delhi: Sage Publications
- Øverlien, C., & Sogn, H. (2007). Kunnskap gir mot til å se og trygghet til å handle. *Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress AS. Read January, 18, 2011.*
- NOU 2015:2- Å høre til

6.1.1 Nettressurser

<http://www.udir.no/Laringsmiljo/Bedre-laringsmiljo/Klasseledelse/Klasseledelse-har-mange-rom/God-klasseledelse-kraver-entusiastiske-larere-som-brenner-for-faget-og-for-elevene/>

<http://www.vilbli.no/?Side=1.0&Kurs=&Program=V.HS>

<http://www.kunnskapssenteret.no/publikasjoner/undervisning-om-seksuelle-overgrep-virker-trolig-forebyggende>